

**Powstanie praskie
w czeskim dyskursie
publicznym i przestrzeni
publicznej Pragi**

PRACE IEŚ 08/2025

Recenzent prof. dr hab. Piotr Maciej Majewski, Uniwersytet Warszawski

Copyright Instytut Europy Środkowej

ISBN 978-83-68760-01-9

Wydawca

Instytut Europy Środkowej

ul. Niecała 5

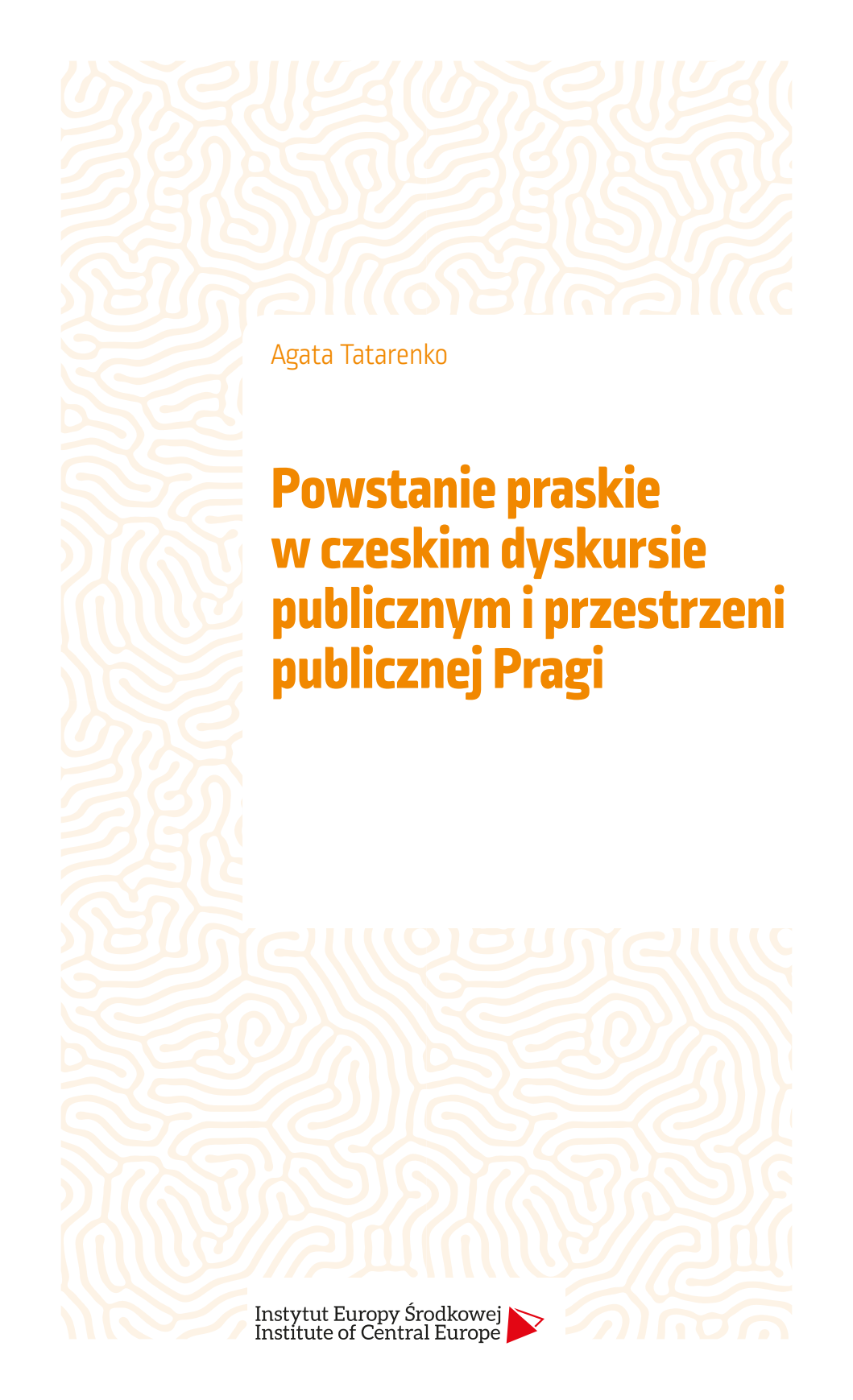
20-080 Lublin, Polska

www.ies.lublin.pl

Projekt graficzny i skład Amadeusz Targoński

Ilustracja © SeamlessPatterns | shutterstock.com

Druk www.drukarniaakapit.pl

Agata Tatarenko

Powstanie praskie w czeskim dyskursie publicznym i przestrzeni publicznej Pragi

Spis treści

Tezy	7
Wstęp	9

Rozdział I

Powstanie praskie 1945: wydarzenie historyczne i doświadczenie zbiorowe	15
--	-----------

Rozdział II

Wyzwolenie czy początek zależności? Dominacja komunistycznej narracji o maju 1945 r.	21
Uroczystości rocznicowe	26
Miejsca pamięci	29

Rozdział III

Między rewizją a normalizacją. Powstanie praskie jako pamięć niewygodna	35
Miejsca pamięci	38

Rozdział IV

Po 1989 r. – pamięć odzyskana, pamięć rozproszona	45
Dyskurs publiczny	50
Upamiętnienie rocznic	51
Miejsca pamięci	54
Pomnik Koniewa	56
„Czołg wdzięczności”	59
Zakończenie	63
Bibliografia	65

Tezy

- Powstanie praskie z maja 1945 r. przez dziesięciolecia podlegało instrumentalizacji w ramach polityki pamięci. Stanowi przykład wydarzenia historycznego, którego znaczenie i interpretacja ewoluowały wraz ze zmianami kontekstu politycznego, społecznego oraz tożsamościowego, zachodzącymi na obszarze współczesnej Republiki Czeskiej.
- W okresie komunistycznym pamięć o powstaniu została podporządkowana narracji o wyzwolicielskiej roli Armii Czerwonej, co prowadziło do marginalizowania i zniekształcania roli czeskich powstańców oraz pomijania kontrowersyjnych aktorów, jak np. oddziały ROA. Polityka pamięci konstruowała wizję przeszłości, w której powstanie stawało się prefiguracją „ludowego zwycięstwa socjalizmu”, a przestrzeń miejska Pragi, poprzez pomniki, nazwy ulic i monumentalne upamiętnienia, miała wzmacniać trwałość tego ideologicznego przekazu.
- Po 1989 r. nastąpiła pluralizacja przekazów o powstaniu, w której istotną rolę odegrały oddolne inicjatywy społeczne, instytucje kultury i organizacje pozarządowe

dokumentujące świadectwa uczestników. Powstanie praskie zaczęto interpretować jako doświadczenie wielogłosowe, ambiwalentne i niejednoznaczne, a jego upamiętnienie przeszło od jednolitej narracji ku refleksji nad lokalnością, pamięcią indywidualną, emocjami i codziennością wojny. Współcześnie powstanie praskie funkcjonuje w przestrzeni i dyskursie publicznym jako wielowymiarowe doświadczenie zbiorowe, które stanowi przyczynek do debaty o tożsamości narodowej Czechów, ich stosunku do przeszłości i roli polityki pamięci w życiu społecznym.

Wstęp

Powstanie praskie, które wybuchło 5 maja 1945 r. i trwało do wkroczenia Armii Czerwonej 9 maja tegoż roku, nie wpisało się na stałe w kanon najważniejszych wydarzeń w Europie Środkowej. Choć formalnie zakończenie wojny i wyzwolenie Pragi w środkowoeuropejskiej i zachodniej historiografii przypisywane są Armii Czerwonej, to w pamięci zbiorowej narodu czeskiego wydarzenia majowe nabrały szczególnego znaczenia jako wyraz spontanicznego buntu społecznego, próba samostanowienia w ostatnich dniach wojny oraz jako symboliczny akt heroicznego oporu przeciwko niemieckiemu okupantowi.

Niedługo po zakończeniu powstania przedmiotem sporu stało się to, jak należy je interpretować. W okresie komunistycznym wydarzenie podporządkowano dominującej narracji o wyzwolicielskiej roli Armii Czerwonej, a rola samych powstańców została zmarginalizowana lub zredukowana do funkcji wspierającej. Pomniki, podręczniki szkolne i państwowe ceremonie w dużej mierze służyły legitymizacji sojuszu z ZSRR.

Po 1989 r. – podobnie jak w innych sferach życia społecznego – nastąpiła głęboka transformacja w sposobie upamiętniania przeszłości. Po rozpadzie Czechosłowacji, w Republice Czeskiej szczególną rolę w procesie rewizji oficjalnych narracji odegrały instytucje o charakterze oddolnym. Wzrosło zainteresowanie świadectwami uczestników powstania, które wcześniej były przemilczane lub

interpretowane w duchu ideologicznym, a także miejscami pamięci (w wymiarze materialnym).

Sposób, w jaki powstanie praskie było i jest upamiętniane, ujawnia nie tylko różne fazy czeskiej polityki pamięci, lecz także szersze przemiany społeczne, polityczne i ideologiczne, jakie zaszły w Czechosłowacji, następnie w Republice Czeskiej, w drugiej połowie XX i początkach XXI w.

Tekst przedstawia główne tendencje w dyskursie publicznym na temat powstania praskiego oraz analizuje najważniejsze formy jego upamiętnienia w przestrzeni Pragi¹, a więc nie na terytorium całej Czechosłowacji ani – w odniesieniu do okresu po 1992 r. – całej Republiki Czeskiej. Celem niniejszej pracy jest zbadanie, jak powstanie praskie funkcjonowało i funkcjonuje w czeskiej pamięci zbiorowej oraz jaki wpływ na pamięć zbiorową Czechów o powstaniu miała polityka pamięci realizowana na przestrzeni kolejnych dekad: od okresu komunistycznego, przez transformację demokratyczną i lata 90., aż po współczesność. Interesować mnie będzie zarówno wymiar oficjalnej polityki pamięci, reprezentowanej przez instytucje państwowe i samorządowe, jak i nieoficjalne, oddolne formy pamiętania. Podstawą pracy jest analiza dyskursu publicznego na temat powstania, obejmująca narracje towarzyszące obchodzeniu jego rocznic, upamiętnienia w przestrzeni publicznej oraz różnorodne inicjatywy memoratywne.

Ze względu na założenia omawianej pracy oraz jej ramowy charakter prezentowany w rozdziale pierwszym szkic na temat przebiegu powstania praskiego nie ma na celu całościowego przedstawienia tego krótkiego, choć

¹ Należy podkreślić, że omówienie wszystkich upamiętnień powstania praskiego na terenie Pragi jest niemożliwe w pracy o tak niewielkim rozmiarze. Tematowi temu zostały poświęcone dwa tomy dzieła: P. Šmejkal, *Průvodce povstaleckou Prahou. Bojovníci – barikády – pomníky*, t. 1, Praha 1-5, t. 2, Praha 6-22, Praha 2025.

skomplikowanego wydarzenia², ani tym bardziej rekonstrukcji historii okupacji na terenach dzisiejszej Republiki Czeskiej czy działań oporu podejmowanych przez Czechów podczas II wojny światowej³. Należy dodać, że w tekście pominięto wątek upamiętnień członków Rosyjskiej Armii Wyzwoleńczej, którzy brali udział w powstaniu praskim. Decyzja ta wynikała ze stopnia złożoności problemu, który wymagałby odrębnego opracowania, uwzględniającego spory dotyczące zwłaszcza miejsca pochówków oraz form upamiętnień w czeskim dyskursie pamięciowym, a także w kontekście stosunków z ZSRR i Federacją Rosyjską⁴. Z tego samego powodu poza zakresem analizy znalazły się relacje czesko-niemieckie oraz rozliczenia między Republiką Czeską i Niemcami odnoszące się do II wojny światowej.

Ramy metodologiczne analizy wyznaczają: koncepcja pamięci zbiorowej Maurice'a Halbwachsa zakładająca jej społeczny charakter, a także teoria Pierre'a Nory opierająca się na pojęciu miejsc pamięci, które pozwalają uchwycić, w jaki sposób konkretne miejsca, postaci i daty stają się nośnikami znaczeń zbiorowych i narzędziami konstruowania tożsamości. W przypadku powstania praskiego koncepcje Halbwachsa i Nory umożliwiają zbadanie złożonego procesu kształtowania pamięci o wydarzeniach majowych

² Na ten temat zob. np.: S. Kokoška, *Praha v květnu 1945: Historie jednoho povstání*, Praha 2005; V. Kural, Z. Štěpánek, *České národní povstání v květnu 1945*, Praha 2008; T. Jakl, J. Marek, *Barikáda Praha: hrdinové z pražských barikád a zákulisí osvobození Prahy v květnu 1945*, Praha 2020 czy też wydana przez praskie Muzeum Pamięci XX wieku książka: F. Emmert, *České povstání v květnu 1945*, Praha 2023. Por. z relacją: P. Zeman, *Pražský hrad v květnu 1945. Svědectví o průběhu Pražského povstání*, „Paměť a dějiny” 2015, nr 2, s. 67-76.

³ Na ten temat zob. P. M. Majewski, *Niech sobie nie myślą, że jesteśmy kolaborantami. Protektorat Czech i Moraw, 1939-1945*, Warszawa 2021.

⁴ Na ten temat zob. np. P. Žáček, *Belzebub proti ďáblovi. Takzvaná sovětská mise, vlasovci a Pražské povstání*, „Securitas imperii” 2015, nr 27, s. 110-136 oraz wybór dokumentów: P. Žáček, *Vlasovci v boji za Prahu. Podnázev, pomoc 1. ruské divize Ozbrojených sil KONR povstale Praze*, 5.-9. května 1945, Praha 2017.

1945 r. Z perspektywy socjologicznej pamięć zbiorowa w analizowanym przypadku została ustrukturyzowana w ramach wyznaczonych przez wspólnoty narodowe i polityczne. Ramy te określały nie tylko to, co zostało zapamiętane, lecz także sposób interpretacji. Powstanie mogło być ujmowane jako spontaniczny akt narodowej samoobrony, ale też jako preludium do „wyzwolenia” przez Armię Czerwoną. Konfiguracja polityczna kolejnych dekad prowadziła do rekonfiguracji treści pamięci zbiorowej, zgodnie z aktualnymi potrzebami legitymizacyjnymi. Z kolei ujęcie Nory pozwala wskazać, w jaki sposób pamięć powstania została zinstytucjonalizowana i zakotwiczona w konkretnych miejscach pamięci. Do takich *lieux de mémoire* należą zarówno materialne pomniki i tablice w przestrzeni Pragi, jak i coroczne rytuały rocznicowe. Ich znaczenie wykracza jednak poza upamiętnienie. Stają się one areną sporów interpretacyjnych, gdzie zderzają się narracje m.in. narodowe, komunistyczne i postsowieckie. Właśnie w tych miejscach pamięć jest nie tyle zachowywana, ile wciąż na nowo konstruowana i negocjowana.

Perspektywa obu teorii unaocznia zatem podwójny mechanizm kształtowania i funkcjonowania pamięci zbiorowej powstania praskiego. Pozwala na zbadanie, z jednej strony, ram, które kształtowały pamięć zbiorową, czyli dominujących narracji, a z drugiej, materialno-symbolicznych punktów odniesienia, które pozwalały tej pamięci trwać mimo przemian społecznych i ideologicznych lub ją zmieniać pod wpływem owych przemian. Analiza powstania jako fenomenu pamięci zbiorowej ujawnia tym samym napięcie między żywą pamięcią wspólnoty a jej instytucjonalizacją w miejscach pamięci, gdzie przeszłość staje się przedmiotem walki o interpretację i politycznej instrumentalizacji.

Praca składa się z czterech rozdziałów. Rozdział pierwszy przedstawia tło historyczne i polityczne, w jakim doszło

do wybuchu powstania praskiego w ostatnich dniach II wojny światowej, oraz jego przebieg. Ukazano w nim dynamiczny rozwój sytuacji w mieście, narastanie starć zbrojnych oraz inicjatywy podejmowane przez poszczególne grupy oporu. W tej części zaprezentowano również postawy czeskich elit politycznych i wojskowych, zwracając uwagę na brak centralnego ośrodka koordynacji, co wpłynęło na spontaniczny charakter walk w stolicy.

Rozdział drugi analizuje wczesnopowojenny sposób upamiętniania powstania praskiego oraz kształtowanie narracji o powstaniu praskim i wyzwoleniu Pragi przez Armię Czerwoną. Główną tezę tej części jest stwierdzenie, że w okresie powojennym, a zwłaszcza po przejęciu władzy przez komunistów w 1948 r., pamięć o powstaniu była stopniowo podporządkowywana ideologicznym celom państwa. Podkreślano wówczas rolę Armii Czerwonej jako jedyne go wyzwoliciela, marginalizując, a następnie całkowicie wypierając znaczenie lokalnych struktur oporu.

W rozdziale poświęconym okresowi od Praskiej Wiosny do 1989 r. ukazano, jak wydarzenia 1968 r. oraz późniejsza normalizacja wpłynęły na politykę pamięci dotyczącą powstania praskiego. Krótka faza liberalizacji, sprzyjająca bardziej pluralistycznym interpretacjom przeszłości, została przerwana interwencją wojsk Układu Warszawskiego. Władze komunistyczne szybko powróciły do kontrolowanej, ideologicznej narracji, która eksponowała wyłączną rolę Armii Czerwonej jako wyzwoliciela i wypierała niewygodne wątki. Obchody 9 maja służyły legitymizowaniu radzieckiej obecności w państwie, a aparat państwowy nadzorował przekaz historyczny w dyskursie publicznym. Mimo dominacji oficjalnej narracji w przestrzeni publicznej, w środowiskach dysydenckich i intelektualnych podtrzymywano alternatywne, bardziej krytyczne interpretacje

wydarzeń z 1945 r., co stworzyło podstawy do późniejszej rewizji pamięci po 1989 r.

Rozdział czwarty omawia zmiany w interpretacji powstania praskiego po 1989 r. oraz proces rewizji dominujących dotąd narracji. W nowym kontekście politycznym i społecznym rozpoczęto przywracanie pamięci o aktorach dotąd marginalizowanych, a także przyjęto krytyczną perspektywę wobec roli Armii Czerwonej i jej propagandowego ujęcia w czasach komunistycznych. Ponadto wskazano na rozwój pluralistycznych form pamięci, zaangażowanie lokalnych społeczności i instytucji oraz rosnącą obecność badań akademickich nad powstaniem w ramach szerszych studiów nad polityką pamięci.

W świetle powyższych rozważań, analiza powstania praskiego jako fenomenu pamięciowego może nie tylko poszerzyć wiedzę o czeskiej kulturze pamięciowej, lecz również stanowić wkład w refleksję nad rolą pamięci zbiorowej w kształtowaniu współczesnych narracji historycznych. Jest to tym bardziej aktualne w kontekście rosnącej roli pamięci jako narzędzia polityki – zarówno wewnętrznej, jak i międzynarodowej – oraz w obliczu globalnych debat o dziedzictwie II wojny światowej, o dziedzictwie komunizmu w Europie Środkowej i procesie „odzyskiwania przeszłości” w tym regionie.

Rozdział I

Powstanie praskie 1945: wydarzenie historyczne i doświadczenie zbiorowe

Powstanie praskie (5-9 maja 1945 r.) należy analizować jako zjawisko wielowymiarowe: z jednej strony jako rezultat kumulacji lokalnych praktyk oporu i spontanicznej mobilizacji ludności, z drugiej jako zdarzenie silnie uwarunkowane decyzjami politycznymi i interwencjami zewnętrznymi. Warto podkreślić, że powstanie praskie nie było wydarzeniem odosobnionym. W tym samym czasie dochodziło do lokalnych buntów na innych ziemiach obecnej Republiki Czeskiej – m.in. w Pilźnie⁵. Wybuch

⁵ W przeciwieństwie do Pragi, Pilzno zostało wyzwolone przez wojska zachodnie. Główną rolę w tych wydarzeniach odegrała 3. Armia generała George'a S. Pattona. 6 maja 1945 r. do Pilzna wkroczyły amerykańskie czołgi 16. Dywizji Pancernej, a pierwszą jednostką w mieście był oddział dowodzony przez pułkownika Charlesa Noble'a. Po wojnie udział aliantów w wyzwoleniu ziem obecnej Republiki Czeskiej był w oficjalnych narracjach historycznych celowo przemilczany lub marginalizowany. Dopiero w 2005 r. w Pilźnie otwarto Patton Memorial Pilsen [*Památník americké armády 1945*] – muzeum poświęcone wyzwolicielom miasta. W jego zbiorach znajduje się ponad tysiąc eksponatów, pochodzących głównie ze zbiorów prywatnych: fotografie, dokumenty, gazety i czasopisma, elementy umundurowania i uzbrojenia, sprzęt medyczny, przedmioty codziennego użytku (naczynia, racje żywnościowe), akcesoria sportowe i rekreacyjne, narzędzia rzemieślnicze i wiele innych. Ekspozycję uzupełniają efekty dźwiękowe oraz autentyczne materiały filmowe. Muzeum dokumentuje ostatnie alianckie naloty w zachodnich Czechach, w tym bombardowanie zakładów Škody, a także przebieg działań amerykańskiej armii na terenie Czechosłowacji oraz pobyt jej żołnierzy aż do listopada 1945 r. Szczególne miejsce w narracji muzeum zajmuje postać legendarnego

działań zbrojnych w Pradze 5 maja 1945 r. miał charakter natychmiastowej reakcji na oczekiwaną klęskę Niemiec. Demonstracje przekształciły się szybko w tworzenie blokad rozmieszczonych w newralgicznych punktach miasta. W krótkim czasie w całej Pradze wzniesiono ponad 1600 barykad, które miały spowolnić niemieckie działania zbrojne i uniemożliwić przemieszczanie się oddziałów Wehrmachtu. W początkowej fazie walk powstanie miało charakter żywiołowy. Jednocześnie już od pierwszych godzin brak było jednolitego, scentralizowanego systemu dowodzenia: obok prób koordynacji podejmowanych przez Czeską Radę Narodową (*Česka národní rada*, ČNR) funkcjonowały liczne, autonomiczne komitety lokalne, co ograniczało możliwości prowadzenia jednolitej strategii obronnej i zaopatrzeniowej⁶.

W dniach 6-7 maja konflikt przybrał bardziej zorganizowany charakter, lecz skala i intensywność walk ujawniły poważne deficyty logistyczne powstańców. Naczelne dowództwo nad oddziałami walczącymi w Pradze objął generał Karel Kutlvašr, mianowany przez ČNR dowódcą *Vojenského velitelství Velká Praha*. Był to organ wojskowy odpowiedzialny za koordynację powstańczych działań zbrojnych w stolicy. Jednak jego zdolność do efektywnej koordynacji była osłabiona przez brak regularnych kanałów zaopatrzeniowych, ograniczoną łączność i rozproszony charakter formacji barykadowych. W tym okresie na sytuację operacyjną wpłynęła także obecność dodatkowych sił zbrojnych: oddziały Rosyjskiej Armii Wyzwoleńczej (ROA)

dowódcy 3. Armii USA, generała Pattona, oraz jego bliskiego współpracownika i przyjaciela, generała Ernesta N. Harmona, który po wojnie udzielił znaczącej pomocy technicznej i materialnej w odbudowie zniszczonego kraju.

⁶ J. Marek, *Armáda barikád: přípravy povstání a velitelská odpovědnost za boje na pražských barikádách v květnu 1945*, Praha 2005; S. Zámečník, *Český odboj a národní povstání v květnu 1945*, Praha 2004.

generała Andrieja Własowa podjęły działania na terenie Pragi, angażując się w starcia z jednostkami niemieckimi. Interwencja ROA, choć kontrowersyjna z punktu widzenia późniejszych ocen politycznych, miała wymierny efekt taktyczny. Zatrzymanie części sił niemieckich i krótkotrwałe wsparcie ogniowe przyczyniły się do umożliwienia powstańcom utrzymania pozycji w centrum miasta. Należy jednak odróżnić ocenę militarnego wpływu tych oddziałów w powstaniu praskim od działalności własowców w czasie II wojny światowej, a także od ich późniejszej recepcji pamięciowej: po wojnie ich udział bywał marginalizowany lub piętnowany ze względów politycznych, co komplikuje rekonstrukcję faktów i wymaga krytycznego zestawienia źródeł⁷.

Wobec narastających strat wśród ludności cywilnej, wyczerpania zapasów amunicji oraz utrzymującej się przewagi niemieckich garnizonów w punktach strategicznych, 8 maja ČNR przystąpiła do negocjacji z dowództwem niemieckim. Efektem tych rozmów było porozumienie przewidujące wycofanie się oddziałów niemieckich z obszaru miasta przy zapewnieniu im swobodnego odwrotu w kierunku zachodnim. Rozstrzygnięcie to miało charakter pragmatyczny: ograniczało dalsze ofiary i zniszczenia, a jednocześnie umożliwiało jednostkom niemieckim, w tym niektórym formacjom odpowiedzialnym za represje, ucieczkę przed natychmiastowym ukaraniem. Decyzję o rokowaniach i kompromisie taktycznym należy rozumieć w kontekście ograniczonych opcji politycznych i militarnego impasu, a nie jako jednoznaczne uznanie moralnej preferencji stron konfliktu. Rozwiązanie to miało charakter pragmatyczny, umożliwiając ograniczenie dalszych strat

⁷ Ibidem. Zob. także P. Žáček, *Belzebub proti ďáblovi*, op. cit.

wśród ludności cywilnej i zmniejszenie zniszczeń infrastruktury miejskiej. Oficjalne zakończenie walk nastąpiło jeszcze przed wkroczeniem do miasta Armii Czerwonej, której oddziały formalnie nie uczestniczyły w większości starć, jednak sama ich późniejsza obecność nadała wydarzeniom istotny wymiar polityczny i symboliczny⁸.

Pod względem humanitarnym powstanie zakończyło się znacznymi stratami. Według różnych opracowań historycznych, w wyniku powstania praskiego w dniach 5-9 maja 1945 r. zginęło około 1700-1800 osób, w tym zarówno cywilów, jak i powstańców. Wśród nich byli nie tylko mieszkańcy Pragi, ale też wielu mężczyzn i kobiet z okolicznych i dalszych miejscowości. Wśród uczestników powstania znaleźli się także przedstawiciele innych narodowości: Słowacy, Rosjanie, Holendrzy, Anglicy, Bułgarzy, a także kilku Niemców antyfaszystów⁹. Dokładne dane dotyczące liczby ofiar są trudne do ustalenia z powodu chaosu w ostatnich dniach wojny, niepełnej dokumentacji niemieckiej oraz późniejszych propagandowych modyfikacji liczb w źródłach czeskich i radzieckich. Zniszczeniu uległa część zabudowy miejskiej, w tym historyczne dzielnice Pragi (m.in. częściowo zniszczony został Ratusz Staromiejski), oraz infrastruktura drogowa, co wpłynęło na warunki życia mieszkańców w pierwszych tygodniach po wojnie. Zakończenie powstania oznaczało nie tylko ustanie walk, ale także konieczność natychmiastowej interwencji w zakresie pomocy humanitarnej, odbudowy miasta i zapewnienia podstawowego funkcjonowania administracji miejskiej¹⁰. Zakończenie powstania miało charakter zarówno militarny, poprzez wycofanie sił okupacyjnych, jak i polityczno-symboliczny.

⁸ S. Zámečník, *Český odboj*, op. cit.

⁹ P. Šmejkal, *Průvodce povstaleckou Prahou*, op. cit., t. 1, s. 6.

¹⁰ Ibidem, *passim*.

W okresie powojennym zostało wykorzystane do legitymizacji określonych koncepcji wyzwolenia.

Warto dodać, że pomimo entuzjazmu powstańców realna skuteczność militarnych działań była ograniczona. Praga nie była w stanie samodzielnie wyzwolić się spod niemieckiej okupacji. Na dynamikę wydarzeń majowych w Pradze w istotny sposób oddziaływały ustalenia polityczne przyjęte podczas konferencji w Teheranie w 1943 r. Spotkanie przywódców tzw. Wielkiej Trójki – Franklina D. Roosevelta, Winstona Churchilla i Józefa Stalina – przesądziło bowiem o geopolitycznym układzie sił w Europie Środkowej oraz o przyszłej strefie wpływów w Czechosłowacji. Postanowienia te nie zostały jednak sformalizowane, dlatego politycy czechosłowaccy wierzyli, że uda im się zachować demokratyczny ustrój wewnętrzny i pewien margines swobody w polityce zagranicznej. Z perspektywy militarnej oznaczało to, że operacje wojsk amerykańskich zostały ograniczone linią demarkacyjną wzdłuż rzeki Łaby, a Praga znalazła się jednoznacznie w obszarze działań Armii Czerwonej. Dowództwo alianckie, mimo że siły amerykańskie znajdowały się relatywnie blisko obecnej stolicy Republiki Czeskiej, nie podjęło decyzji o wkroczeniu do miasta, aby nie naruszać przyjętych ustaleń. W konsekwencji powstańcy nie mogli liczyć na bezpośrednią pomoc zachodnich aliantów, a ich sytuacja militarna zależała przede wszystkim od własnych działań, krótkotrwałego wsparcia oddziałów ROA oraz rychłego nadejścia Armii Czerwonej. Ten kontekst geopolityczny miał także dalekosiężne skutki dla powojennej recepcji wydarzeń. Fakt, że Czechosłowację przypisano do radzieckiej strefy wpływów, sprawił, iż narracja o wyzwoleniu Pragi przez Armię Czerwoną została łatwo wkomponowana w politykę pamięci prowadzoną w komunistycznej Czechosłowacji. Pominięcie roli powstańców

i marginalizacja wkładu innych aktorów (zwłaszcza ROA) stanowiły logiczną konsekwencję ram politycznych, które ukształtowały się jeszcze przed zakończeniem wojny¹¹.

¹¹ V. Smetana, *In the Shadow of Munich: British Policy towards Czechoslovakia from the End of 1938 to the Beginning of 1942*, Prague 2008, s. 412-430; por. I. Lukeš, *Czechoslovakia Between Stalin and Hitler: The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s*, New York 1996, s. 289-301; Powstanie praskie 1945. Jak Czesi i wlasowcy wygrali z Niemcami, opowiada: prof. Piotr M. Majewski, Czechostacja, „You Tube”, 07.05.2024, <https://www.youtube.com/watch?v=FjxvFhQ2kTY> [11.09.2025].

Rozdział II

Wyzwolenie czy początek zależności? Dominacja komunistycznej narracji o maju 1945 r.

Jeszcze w 1945 r., a więc krótko po zakończeniu powstania praskiego, rozpoczął się proces jego upamiętniania, któremu od początku towarzyszyły spory interpretacyjne o charakterze politycznym. Ścierały się dwie wizje: pierwsza postrzegała powstanie jako rewolucyjny zryw czeskiego narodu i próbę samodzielnego wyzwolenia się spod niemieckiej okupacji, natomiast druga – jako rezultat wyzwolenia Pragi i Czechosłowacji przez Armię Czerwoną, co oznaczało przypisanie głównej roli Związkowi Radzieckiemu¹². Przywołane spory interpretacyjne dobrze oddaje ciąg wydarzeń, które we wstępie do książki *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání* w obrazowy sposób przywołuje czeski historyk Stanislav Kokoška. Kilkanaście dni po zakończeniu powstania, 16 maja 1945 r., ówczesny prezydent Czechosłowacji, Edvard Beneš (Czechosłowacka Partia Narodowo-Socjalistyczna, *Československá strana národně socialistická*, ČSNS – Beneš zrezygnował z członkostwa w 1935 r. po wyborze na prezydenta, choć później

¹² Powstanie praskie 1945. Jak Czesi i własowcy wygrali z Niemcami, opowiada: prof. Piotr M. Majewski, Czechostacja, „You Tube”, 07.05.2024, <https://www.youtube.com/watch?v=FjxvFhQ2kTY> [11.09.2025].

sympatyzował z tym ugrupowaniem), wygłosił na Rynku Staromiejskim swoje pierwsze przemówienie w wyzwolonej Pradze. Podkreślił w nim, że na odzyskanie wolności w znaczący sposób wpłynął również ruch oporu, w tym uczestnicy słowackiego powstania narodowego z 1944 r., partyzanci walczący na Morawach i Słowacji, a także powstańcy prasy, którzy, sięgając po broń w ostatnim tygodniu wojny, zajmą ważne miejsce w jej historii. Kilka dni wcześniej, 11 maja 1945 r., premier Zdeněk Fierlinger (Czechosłowacka Partia Socjaldemokratyczna, *Československá sociální demokracie*, ČSSD) w telegramie do Stalina zawarł myśl o legendarnym marszu Armii Czerwonej, dzięki któremu wojska sowieckie nie tylko wyzwoliły Pragę, ale także uchroniły miasto przed zniszczeniem przez Niemców¹³.

Z kolei 25 maja 1945 r., podczas posiedzenia Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Czechosłowacji (*Ústřední výbor Komunistické strany Československa*, KC KPČ), Josef Smrkovský przedstawił szczegółową relację z działalności partii w okresie okupacji. W reakcji Klement Gottwald ocenił, że komuniści funkcjonowali „w niezwykle trudnych warunkach” i słusznie współpracowali z innymi ugrupowaniami w ramach Czeskiej Rady Narodowej. Jednocześnie wskazał na konieczność wyjaśnienia, w jakich okolicznościach „skompromitowali powstanie” i „stali się bodźcem dla Armii Czerwonej do odmiennego zachowania, zwłaszcza w negocjacjach z własowcami”¹⁴. W konsekwencji KC KPČ jednogłośnie przyjął uchwałę zobowiązującą komunistycznych członków Czeskiej Rady Narodowej do przygotowania oficjalnej publikacji o konspiracyjnej działalności KPČ,

¹³ S. Kokoška, *Praha v květnu 1945*, op. cit., s. 5. Więcej na ten temat zob. S. Kokoška, *Spory o Pražské povstání a jeho interpretaci v letech 1945-1946*, [w:] *Národ se ubránil 1939-1945. Sborník prací historiků a pamětníků*, red. J. Čermín, Praha 1995.

¹⁴ S. Kokoška, *Praha v květnu 1945*, op. cit., s. 5.

sporządzenia raportu dla władz radzieckich wyjaśniającego „stanowisko naszej frakcji oraz sposób, w jaki przewodzili własowcom”, a także do zorganizowania konferencji prasowej przedstawiającej powstanie praskie „we właściwym świetle”¹⁵. Istotnym elementem debaty na temat znaczenia powstania praskiego była właśnie konferencja prasowa z 31 maja 1945 r., podczas której Josef Smrkovský przedstawił narrację zgodną z linią KPČ¹⁶.

Przywołana sekwencja zdarzeń pokazuje, jak w pierwszych powojennych tygodniach kształtowała się interpretacja powstania praskiego. Już w maju 1945 r. w dyskursie publicznym zaczęła dominować narracja podkreślająca zasługi Armii Czerwonej. Po przewrocie komunistycznym w lutym 1948 r. powszechnie gloryfikowano rolę Związku Radzieckiego, a jednocześnie marginalizowano znaczenie samego powstania. Równocześnie komuniści, dążąc do ideologicznego zawłaszczenia pamięci o wydarzeniach majowych, przedstawiali powstanie jako kierowane przez KPČ i przez nią zorganizowane. Publikacja Vladimíra Kouckiego *Nielegalna Komunistyczna Partia Czechosłowacji i powstanie praskie (Ilegální KSČ a pražské povstání, 1946)* stała się podstawowym źródłem oficjalnej wykładni, w której powstanie interpretowano jako „najchlubniejszy okres walki wyzwoleniczej narodu czeskiego” oraz kulminację sześćioletniego oporu prowadzonego pod przywództwem komunistów. W tej narracji potępiano „reakcyjne siły” współpracujące z Niemcami, w tym Armię Własowa, a powstanie uznawano za moment przesądzający o zwycięstwie

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, s. 6.

„ludowej demokracji” i o włączeniu Czechosłowacji w sowiecką strefę wpływów¹⁷.

Znaczenie i wagę powstania ściśle wiązano z mitem bratniej Armii Czerwonej oraz ideologiczną reinterpretacją wydarzeń z 1938 r. Zgodnie z oficjalną wykładnią Związek Radziecki rzekomo gotów był udzielić pomocy militarnej Czechosłowacji już podczas kryzysu monachijskiego, lecz „burżuazyjni” politycy odrzucili tę propozycję, ulegając naciskom Zachodu¹⁸. Mityczne przedstawienie Związku Radzieckiego jako lojalnego sojusznika, któremu Zachód uniemożliwił interwencję, przeniknęło także do powojennej literatury pamiętnikarskiej. Nawet autorzy krytyczni wobec komunizmu, tacy jak Karel František Koch, powielali w swych wspomnieniach tę wersję historii, nie rzadko opatrując ją gorzką ironią. W oficjalnym przekazie powojenna pamięć o powstaniu praskim szybko została zastąpiona narracjami o wyzwolenczej Armii Czerwonej, zdradzie Zachodu i moralnej wyższości Wschodu, co sprzyjało legitymizacji komunistycznych rządów i marginalizacji alternatywnych interpretacji wydarzeń¹⁹. Zatem pamięć o powstaniu została wciągnięta w logikę tzw. polityki jedynie słusznej interpretacji, która miała zapewnić ciągłość pomiędzy rewolucyjnym duchem 1945 r. a legitymizacją reżimu komunistycznego po 1948 r.

¹⁷ E. Palivodová, J. Randák, *Pražské povstání*, [w:] *Komunisti a povstania. Ritualizácia pripomínania si protifašistických povstání v strednej Európe [1945-1960] / Communists and Uprisings. Ritualisation of Remembrance of the Anti-Nazi Uprisings in Central Europe [1945-1960]*, red. M. Kšiňan [a kol.], Kraków 2012, s. 73-74.

¹⁸ Badania historyków, w tym Igora Lukeša, dowodzą, że była to świadomość skonstruowana mistyfikacją. Żadne z czechosłowackich lotnisk nie było wówczas przystosowane do przyjęcia radzieckich samolotów transportowych, I. Lukeš, *Czechoslovakia Between Stalin and Hitler*, op. cit.

¹⁹ R. B. Pynsent, *Conclusory Essay: Activists, Jews, The Little Czech Man, and Germans*, „Central Europe”, t. 5, nr 2, 2007, s. 212-213.

Zwłaszcza w początkowym okresie rządów KPČ polityka pamięci dotycząca powstania praskiego została poddana głębokiej ideologizacji. Władze komunistyczne uznały powstanie za jeden z elementów własnej legitymizacji – jako wyraz „ludowego zrywu przeciwko faszyzmowi”, który miał potwierdzać rewolucyjny charakter narodu czeskiego oraz jego bliskość wobec Związku Radzieckiego. Narracja ta konsekwentnie marginalizowała złożoność wydarzeń majowych, redukując je do prostej opowieści o braterstwie broni między czeskim proletariatem a Armią Czerwoną. W tej perspektywie Czeską Radę Narodową przedstawiano jako jedyną legalną reprezentację narodu, działającą zgodnie z interesem klasy robotniczej i kierującą powstaniem w porozumieniu z siłami radzieckimi. Działania niezależnych organizacji, takich jak oddziały partyzanckie czy inicjatywy cywilne, zostały w dużej mierze przemilczane lub wpisane w narrację o „bohaterstwie ludu”, bez konkretyzacji podmiotów. Jak zauważa Muriel Blaive, pamięć o II wojnie światowej w komunistycznej Czechosłowacji została podporządkowana totalizującej strukturze symbolicznej, w której miejsce indywidualnej pamięci zajęły figury zbiorowe: „partyzant”, „robotnik”, „wyzwoliciel”²⁰.

Warto dodać, że nawet w szczytowym okresie propagandowego wykorzystywania powstania pewnych kontrowersji nie udało się całkowicie zamaskować. Dotyczyły one m.in. pytania o rzeczywistą rolę Armii Czerwonej: czy była wyzwolicielką, czy też realizowała geopolityczny plan dominacji nad Europą Środkową. Te pytania pozostawały wówczas bez odpowiedzi w oficjalnym dyskursie

²⁰ M. Blaive, *From Dissidence to Heroism: Constructing an Ideal Post-Communist Identity in the Czech Republic*, „East European Politics and Societies”, t. 38, nr 3, 2024, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/08883254231168409> [11.09.2025].

publicznym, ale pojawiały się w przekazach prywatnych oraz w historiografii emigracyjnej, szczególnie w środowiskach związanych z opozycją demokratyczną (np. działalność Pavla Tigrida²¹).

Uroczystości rocznicowe

Bezpośrednio po zakończeniu wojny rocznice powstania praskiego były obchodzone jako święta państwowe, podporządkowane oficjalnie projektowanej narracji o wspólnym zwycięstwie nad nazizmem. Pierwsze uroczystości z lat 1946-1947 miały rozbudowaną i wyreżyserowaną strukturę, łącząc elementy żałobnego rytuału z manifestacją siły i jedności narodowej. Centralną częścią obchodów były ceremonie żałobne za poległych, przemówienia przedstawicieli władz państwowych i Kościoła, defilady uczestników powstania oraz widowiskowe rytuały²².

Świadczą o tym obchody pierwszej rocznicy powstania praskiego, które miały charakter uroczystości państwowej, silnie powiązanej z szerszą celebracją wyzwolenia Czechosłowacji. Centralne miejsce zajęły ceremonie z 5 maja. Uroczystości rocznicowe odbywały się na specjalnie wzniesionej trybunie, udekorowanej narodowymi i alianckimi flagami, na której zgromadziły się elity państwa – polityczne i wojskowe – a także przedstawiciele władz miejskich i środowisk powstańczych. Integralnym elementem obchodów była sztafeta, której uczestnicy symbolizowali pomoc udzielaną stolicy w maju 1945 r., oraz zapalenie ognia z Lidic²³, co włączało pamięć o powstańcach w szerszą

²¹ Tigrid. *Journalist, exile and politician*, ed. P. Blažek, Praga 2024.

²² V. Veber, *Konec druhé světové války a sovětizace střední Evropy*, „Paměť a dějiny”, t. 2, 2015, s. 13-14.

²³ Lidice w czeskiej pamięci zbiorowej stały się symbolem zbrodni nazistowskich. Stało się tak, ponieważ w czerwcu 1942 r. członkowie służb mundurowych na-

narrację o zbrodniach nazistowskich. Istotną rolę odegrała również defilada uczestników powstania, zorganizowana według quasi-wojskowego porządku i uzupełniona emisją nagrań historycznych komunikatów radiowych, co miało umożliwić „przywołanie” doświadczenia powstańczego. Kulminacja obchodów o godzinie 12 – przelot samolotów, salwy artyleryjskie i jednocześnie bicie dzwonów – nadała upamiętnieniu charakter państwowego spektaklu o silnym ładunku symbolicznym. Całości dopełniały warty honorowe przy miejscach pamięci oraz otwarcie wystawy *Praska rewolucja majowa 1945*²⁴. Uroczystości rocznicowe, podobnie jak towarzyszące im wydarzenia, przedstawiały powstanie jako kulminację oporu i walki narodu czeskiego przeciwko niemieckim „barbarzyńcom”, podkreślając jego ciągłość z tradycjami Pierwszej Republiki Czesosłowackiej. Akcentowano, że powstanie realizowało idee narodową, a zarazem że to lud był jego głównym aktorem – zasługi całego społeczeństwa uznawano za ważniejsze niż indywidualne dokonania poszczególnych uczestników ruchu oporu²⁵.

Po przewrocie komunistycznym w lutym 1948 r. obchody rocznic powstania praskiego uległy wyraźnej redefinicji, podporządkowanej nowej wizji historii promowanej przez KSČ. Najważniejszą zmianą było stopniowe odejście od pluralistycznego, ogólnonarodowego charakteru obchodów,

zistowskich Niemiec dokonali masowych i wyjątkowo brutalnych egzekucji mieszkańców tej miejscowości. Zbrodnia ta była częścią odwetu za operację Anthropoid, w wyniku której zginął Reinhard Heydrich, protektor Czech i Moraw. Zginęło 340 z 503 mieszkańców Lidic. Rozstrzelano wszystkich mężczyzn powyżej 16. roku życia, natomiast kobiety i dzieci przewieziono do prowizorycznego ośrodka w szkole w Kladnie, skąd kobiety przetransportowano do obozów koncentracyjnych. Dzieci, w zdecydowanej większości, zamordowano w komorze gazowej. Sama wieś została całkowicie zniszczona – zrównana z ziemią.

²⁴ E. Palivodová, J. Randák, *Pražské povstání*, op. cit., s. 74-75.

²⁵ Ibidem, s. 76.

charakterystycznego dla lat 1945-1947, na rzecz ideologicznie ukierunkowanej narracji, w której powstanie interpretowano jako zapowiedź i legitymizację komunistycznego zwycięstwa politycznego.

W maju 1948 r. rocznica powstania została włączona w obchody 9 maja, czyli oficjalnego święta upamiętniającego wyzwolenie Czechosłowacji przez Armię Czerwoną, a w szerszej perspektywie – w ceremoniał Dnia Zwycięstwa obchodzonego w Związku Radzieckim i państwach bloku wschodniego. Główne uroczystości państwowe koncentrowały się na masowych pochodach ze „sztafetami miast”, których układ, dekoracje i symbolika odwoływały się do klasycznych form komunistycznych rytuałów masowych. Widoczne było podporządkowanie rocznicy narracji o braterskiej więzi z ZSRR. W latach 1949-1953 nastąpiła dalsza transformacja obchodów. Powstanie traciło charakter autonomicznego wydarzenia historycznego i stawało się częścią szerokiego rytuału państwowego, podporządkowanego narracji o przyjaźni z ZSRR, walce klasowej oraz budowie socjalizmu. W latach 50. i pierwszej połowie lat 60. rocznice przeobraziły się w ceremonie o ściśle kontrolowanym scenariuszu, w których dominowała symbolika pracy, kolektywu i ideologicznej mobilizacji. Uczestnikami uroczystości byli przede wszystkim przedstawiciele wojska, milicji, organizacji młodzieżowych, robotnicy oraz delegacje zakładów pracy, podczas gdy coraz mniejszą rolę przypisywano rzeczywistym uczestnikom powstańczych wydarzeń. Zgodnie z narracją komunistyczną heroizm powstania interpretowano jako ludowy, klasowy bunt, będący logicznym ogniwem prowadzącym od walki przeciw nazizmowi do zwycięstwa komunizmu. W tym kontekście

znikły wcześniejsze odniesienia do tradycji demokratycznej Pierwszej Republiki Czechosłowackiej²⁶.

Oznacza to, że w miarę konsolidacji władzy komunistycznej obchody stawały się coraz bardziej sformalizowane i podporządkowane ideologicznemu przekazowi o braterskiej pomocy Związku Radzieckiego, co wyrażało się w stopniowym wypieraniu znaczenia samych powstańców na rzecz podkreślania roli wyzwolenia Pragi przez Armię Czerwoną²⁷. W dyskursie rocznicowym dominowała narracja gloryfikująca Armię Czerwoną, a pamięć o powstaniu praskim była marginalizowana. Uroczystości rocznicowe były organizowane przez władze państwowe i partyjne, a udział w nich był obowiązkowy dla obywateli. Samo powstanie, jeśli w ogóle pojawiało się w rocznicowych narracjach upamiętniających zakończenie II wojny światowej, było przedstawiane jako spontaniczna reakcja ludności na nadchodzące wyzwolenie, a nie jako zorganizowana akcja zbrojna²⁸.

Miejsca pamięci

Pierwsze spontaniczne miejsca pamięci poświęcone ofiarom powstania praskiego zaczęły powstawać bezpośrednio po zakończeniu walk w maju 1945 r. W przestrzeni miejskiej pojawiały się prowizoryczne upamiętnienia poległych, zarówno znanych, jak i anonimowych powstańców. Były to często kartki papieru z napisem: „W tym domu zginął nieznany obrońca Pragi”, „Tu poległ nieznany bohater, który zniszczył pierwszy niemiecki czołg na Rynku

²⁶ Ibidem, s. 80-90.

²⁷ Ibidem.

²⁸ V. Veber, *Konec druhé světové války a sovětské střední Evropy*, op. cit., s. 13-14.

Staromiejskim” czy „Czeski bohater poległ tu z honorem”²⁹. Towarzyszyły im drewniane krzyże otoczone kwiatami oraz małe czechosłowackie i radzieckie flagi. Centralnymi miejscami pamięci stały się przede wszystkim upamiętnienia poległych na Rynku Staromiejskim oraz przed budynkiem Czeskiego Radia w dzielnicy *Vinohrady*. Po kilku miesiącach te improwizowane miejsca pamięci zaczęły przyjmować jednolitą, artystycznie opracowaną formę tablic pamiątkowych, informujących o tym, kto – z imienia i nazwiska – poległ w danym miejscu, lub wskazujących, że w tym domu mieszkała osoba, która zginęła w czasie majowych wydarzeń. Takich upamiętnień w Pradze powstały setki³⁰.

Tuż po zakończeniu wojny, w atmosferze entuzjastycznego upamiętniania udziału Armii Czerwonej w wyzwoleniu Pragi, podjęto decyzję o wzniesieniu monumentalnego pomnika przedstawiającego czołg – symbol pierwszych radzieckich oddziałów, które wkroczyły do miasta 9 maja 1945 r. Przekazany przez Związek Radziecki czołg, umieszczony na specjalnie przygotowanym postumencie na ówczesnym placu *Štefánika* (obecnie *náměstí Kinských*), miał reprezentować czołg, który jako pierwszy dotarł do centrum miasta. W rzeczywistości jednak nie była to wierna replika historycznego T-34/85 nr I-24 z 63. Gwardyjskiej Brygady Pancernej, lecz cięższy model IS-2m oznaczony numerem 23. Rozbieżność ta była świadomie tuszowana. Według jednej z wersji decyzję podjęto z powodu zniszczenia oryginalnego pojazdu, który spłonął podczas walk. Oficjalna narracja utrzymywała

²⁹ E. Palivodová, J. Randák, *Pražské povstání*, op. cit., s. 71.

³⁰ Upamiętnienia te zostały przedstawione w przywoływanej publikacji Pavla Šmejkal, *Průvodce povstaleckou Prahou*, op. cit.

jednak, że to właśnie wystawiony czołg był pierwszym, który wjechał do Pragi.

Wokół tego artefaktu ukształtowała się zmitologizowana pamięć o wkroczeniu do Pragi 1. Frontu Ukraińskiego marszałka Iwana Koniewa, a zwłaszcza 4. Gwardyjskiej Armii Pancерnej, której oddziały przedarły się przez Góry Rudawskie i dotarły do miasta 9 maja 1945 r. Czołg ustawiony na placu *Štefánika*, z lufą demonstracyjnie skierowaną na zachód, stał się jednym z najważniejszych symboli narracji o „wyzwoleniu” stolicy przez Armię Czerwoną. Monument uzupełniono o brązowe tablice z inskrypcją oddającą „wieczną chwałę poległym radzieckim żołnierzom”, co utrzymywało heroiczny i bezdyskusyjny obraz radzieckiego zwycięstwa. W kolejnych dekadach, wraz z narastaniem społecznego sprzeciwu wobec komunistycznego reżimu, symbolika pomnika stopniowo traciła swą siłę oddziaływania. Już po 1956 r. usunięto z niego silnik i skrzynię biegów, obawiając się, że mógłby zostać wykorzystany podczas antyreżimowych wystąpień³¹. Po 1989 r., w wyniku przemian politycznych, które pociągnęły za sobą działania artystyczne, znaczenie tego monumentu uległo całkowitej transformacji (zob. rozdział IV).

Nośnikami polityki pamięci komunistycznych władz Czechosłowacji była również symboliczna topografia Pragi, której elementy wykorzystywano do utrwalania narracji o „wyzwoleniu” przez Armię Czerwoną. Jednym z najbardziej znaczących miejsc tego rodzaju stał się wspomniany już plac *Štefánika*, na którym ustawiono czołg – materialny i wizualny symbol radzieckiego zwycięstwa. W latach 1951-1994 plac nosił nazwę *náměstí Sovětských tankistů* (plac Sowieckich Czołgistów), upamiętniając żołnierzy

³¹ A. Tatarenko, *Relikty komunizmu: polityka historyczna wobec materialnego dziedzictwa sowieckiego w Republice Czeskiej*, Lublin 2019, s. 35-42.

Armii Czerwonej, którzy mieli „wyzwolić” Pragę w maju 1945 r. Zarówno nazwa, jak i sam monument głęboko zakorzeniły się w przestrzeni miejskiej oraz pamięci zbiorowej mieszkańców. Czołg, zlokalizowany w widocznym punkcie miasta, przez dziesięciolecia stanowił stały element krajobrazu oraz wizualne przypomnienie o dominującej narracji historycznej. Nawet po zmianie nazwy placu na *Kinských*, w języku potocznym – zwłaszcza wśród przedstawicieli starszego pokolenia – miejsce to wciąż określane jest jako *U tanku* (Pod czołgiem). Zjawisko to dobrze ilustruje trwałość symboli komunistycznej polityki pamięci oraz ich zdolność do przetrwania w przestrzeni językowej i mentalnej, mimo upadku systemu, który je wytworzył³².

Plac *Sovětských tankistů* nie był jedynym miejscem w Pradze, którego nazwa miała pełnić funkcję pamięciową, łącząc upamiętnienie radzieckich „wyzwolicieli” z równoczesnym marginalizowaniem innych wydarzeń historycznych, w tym powstania praskiego z maja 1945 r. W podobnym duchu, w 1946 r. jedna z głównych arterii dzielnicy *Žižkov* otrzymała nazwę *Koněvova*, upamiętniając marszałka Iwana Koniewa. Nadanie tej nazwy miało wyraźnie polityczny i propagandowy charakter. Ponownie wpisywało się w szerszą strategię władz komunistycznych, polegającą na kształtowaniu zbiorowej pamięci poprzez selektywne eksponowanie roli Związku Radzieckiego w zakończeniu wojny i „wyzwoleniu” Czechosłowacji. Tego rodzaju działania służyły budowaniu narracji o wdzięczności wobec ZSRR i umacnianiu symbolicznej zależności od „bratniego narodu radzieckiego”, przy jednoczesnym pomijaniu bądź zniekształcaniu pamięci o narodowych formach oporu i samodzielnych działaniach

³² *Názvosloví veřejných prostranství Smíchova*, stav k 1. 6. 2011, http://towns.hiu.cas.cz/s_nomenclature.php.

mieszkańców Pragi. Ulica *Koněvova* stała się w tym kontekście jednym z najbardziej rozpoznawalnych przykładów instrumentalizacji przestrzeni miejskiej w służbie ideologii. Jej nazwa, podobnie jak inne symbole obecne w topografii miasta, odzwierciedlała sposób, w jaki władze komunistyczne wykorzystywały przestrzeń publiczną do legitymizacji nowego porządku politycznego oraz do kształtowania określonego modelu pamięci zbiorowej, w którym heroizacja postaci radzieckich dowódców wojskowych przesłaniała pamięć o spontanicznym zrywie praskich powstańców.

Rozdział III

Między rewizją a normalizacją. Powstanie praskie jako pamięć niewygodna

Praska Wiosna 1968 r. była momentem, który głęboko wpłynął na politykę pamięci w Czechosłowacji, a tym samym na sposób upamiętniania powstania praskiego z 1945 r. Po II wojnie światowej i przejęciu władzy przez komunistów oficjalna narracja na temat wydarzeń z maja 1945 r. koncentrowała się na roli Armii Czerwonej jako sile wyzwolenia, marginalizując elementy lokalnego oporu oraz inne interpretacje, niepasujące do ideologicznego schematu. Powstanie było przedstawiane jako część szerszej opowieści o braterstwie broni i triumfie socjalizmu, a pomniki i rocznice służyły legitymizacji nowego porządku politycznego. Praska Wiosna, wprowadzając częściową liberalizację życia publicznego i osłabiając cenzurę, umożliwiła krytyczną rewizję tej narracji. W 1968 r. w debacie publicznej i w mediach zaczęły pojawiać się głosy akcentujące znaczenie spontanicznego oporu ludności, różnorodność aktorów biorących udział w powstaniu oraz wieloaspektowość zakończenia II wojny światowej. Intellectualiści i historycy, korzystając z chwilowego poszerzenia wolności, podjęli dyskusję nad miejscem powstania w czeskiej pamięci zbiorowej, a także nad tym, jakie wartości powinno ono symbolizować. Był to moment, w którym

dotychczas monolityczna pamięć o 1945 r. i zakończeniu II wojny światowej w Pradze zaczęła pękać³³.

Obchody rocznicy zakończenia II wojny światowej w Pradze w 1968 r. odbywały się w specyficznym kontekście politycznym Praskiej Wiosny, wprowadzającej przywołane wyżej elementy liberalizacji i reform w Czechosłowacji. Oficjalne uroczystości 9 maja miały charakter państwowy, a centralnym elementem była obecność delegacji radzieckiej z udziałem marszałka Iwana Koniewa. Jednocześnie rankiem tego dnia jedna radziecka dywizja miała przekroczyć granicę w rejonie Cieszyna i przemieścić się na zachód. Całość została przedstawiona jako radziecko-polskie ćwiczenia wojskowe przy granicy, jednak uważni obserwatorzy zdawali sobie sprawę z rzeczywistego celu tej operacji, którym była demonstracja siły i kontrola sytuacji polityczno-wojskowej. Wizyta Koniewa w Pradze obejmowała nie tylko udział w ceremoniach, ale także działania związane z oceną sytuacji politycznej i przygotowaniami wojskowymi. Obchody rocznicy zakończenia II wojny światowej odzwierciedlały zatem napięcie między utrzymaniem tradycyjnej, radziecko-centrycznej narracji o wyzwoleniu a rosnącymi oczekiwaniami liberalizacji w partii i społeczeństwie³⁴.

Sytuacja zmieniła się po interwencji wojsk Układu Warszawskiego i rozpoczęciu procesu normalizacji. Władze przywróciły ścisłą kontrolę nad przestrzenią publiczną

³³ J. Rupnik, *1968 Prague Spring at 50*, „Sociologický časopis/Czech Sociological Review”, t. 54, nr 3, 2018, s. 436.

³⁴ Český rozhlas, *Maršál Koněv: Slavný osvoboditel, nebo muž na špinavou práci?*, 08.05.2024, <https://plus.rozhlas.cz/marsal-konev-slavny-osvoboditel-nebo-muz-na-spinavou-praci-7203584> [09.09.2025]; R. Oppelt, *Maršál Koněv přijel v roce 1968 do Prahy slavit. Přitom připravoval invazi*, „Idnes”, 20.06.2018, https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/pomnik-koneva-invaze-osvobozeni-1968-rusove-protestuji-praha-6.A180531_221409_domaci_lre?utm [09.09.2025].

i narracją historyczną, a pluralistyczne spojrzenia na powstanie i jego znaczenie zostały zepchnięte na margines. Cenzura ponownie zaczęła eliminować niewygodne głosy, a oficjalne upamiętnienia powróciły do wcześniejszego schematu gloryfikującego rolę ZSRR. Mimo to doświadczenie Praskiej Wiosny pozostawiło trwały ślad, zwłaszcza w sferze pamięci prywatnej oraz w kręgach dysydenckich i emigracyjnych, gdzie nadal rozwijano krytyczne interpretacje przeszłości.

Znalazło to wyraz również w charakterze obchodów rocznic zakończenia II wojny światowej po Praskiej Wiosnie. Uległ on wyraźnej przemianie, wynikającej z kryzysu legitymizacyjnego reżimu po interwencji wojsk Układu Warszawskiego. Uroczystości rocznicowe straciły wcześniejszą masowość, a państwowa narracja o „wyzwoleniu” zaczęła być odbierana jako fałszywa i narzucana z zewnątrz. O ile nadal organizowano oficjalne akademie, składanie wieńców i odczyty, o tyle coraz bardziej miały one charakter formalny i rytualnie pusty – odczuwano je jako obowiązek administracyjny, a nie autentyczny akt pamięci. Jednocześnie zaczęły pojawiać się alternatywne, lokalne i środowiskowe formy wspominania powstania, bardziej kameralne, oparte na indywidualnych relacjach, spotkaniach uczestników i świadków, publikacjach wspomnieniowych oraz działaniach społecznych³⁵. Przykładem tego, że proces włączania wcześniej wykluczonych wątków do oficjalnego dyskursu publicznego, choć powolny, był niepowstrzymany, były także zmiany w przestrzeni publicznej, zachodzące w kolejnych dziesięcioleciach.

³⁵ E. Palivodová, J. Randák, *Pražské povstání*, op. cit., s. 74.

Miejsca pamięci

Stacja metra *Pražského povstání*, położona na linii C, została otwarta 9 maja 1974 r. w ramach inauguracyjnego odcinka metra w Pradze między stacjami *Kačerov* a *Sokolovská* (dziś *Florenc*). Budowa trwała w latach 1969-1974. Stacja znajduje się pod *náměstí Hrdinů* (plac Bohaterów, w czasie powstania praskiego *náměstí Soudní*) oraz ulicą *Na Pankráci*, w dzielnicy *Nusle*, w jej części *Pankrác*. Plac nazwano tak w 1947 r. na cześć ofiar prześladowań nazistowskich, które miały miejsce podczas II wojny światowej w więzieniu *Pankrác*, a także ku czci bojowników powstania praskiego. Już w momencie planowania stacji pojawiały się różne propozycje nazwy. Oprócz ostatecznie przyjętej, brano pod uwagę takie nazwy, jak *5. května* lub *náměstí Hrdinů*. Z kolei w dokumentach miejskich z późniejszych lat proponowano, by stacja została przemianowana na *náměstí Hrdinů*, argumentując, że lokalizacja stacji leży dokładnie pod tym placem, co miałoby lepiej odpowiadać topograficznym kryteriom nazewnictwa i ułatwić orientację podróżnym³⁶.

Nadanie stacji metra nazwy na cześć powstania praskiego upamiętnia ciężkie walki, które miały miejsce w najbliższej okolicy placu Bohaterów. Były one jednymi z najintensywniejszych i najkrwawszych epizodów powstania praskiego, a ich przebieg dobrze ilustruje zarówno spontaniczny charakter pierwszych dni powstania, jak i szybko narastającą brutalność starć. Już 5 maja 1945 r. lokalna ludność przystąpiła do rozbrajania niemieckich patroli oraz zajmowania budynków o znaczeniu strategicznym, w tym magazynu amunicji, co natychmiast sprowokowało reakcję formacji SS stacjonujących w dzielnicy. Pierwsza

³⁶ M. Jahoda, *Přejmenování stanic pražského metra v roce 1990*, Praha 2020, s. 37-38.

barykada na ulicy *Budějovickéj* powstała spontanicznie, jednak walki szybko przybrały charakter zorganizowany – obroną pokierowali przedwojenni legionści, nadając lokalnym działaniom bardziej regularny wymiar. Decydująca faza starć rozpoczęła się 6 maja, kiedy na *Pankrác* wkroczyły oddziały SS. Niemcy zaatakowali z użyciem broni ciężkiej, próbując przebić się w kierunku centrum miasta. Mimo tego powstańcy potrafili utrzymać linię obrony na wysokości dzisiejszego placu Bohaterów, zajezdni tramwajowej i w parku *Jezerka*. Kulminacja walk nastąpiła 7 maja nad ranem, gdy Niemcy zdołali przełamać dwie barykady na południowych obrzeżach dzielnicy i rozpoczęli natarcie ulicą *Táborską*. Dopiero kontratak, przeprowadzony wspólnie przez lokalnych obrońców i jednostki Rosyjskiej Armii Wyzwoleńczej (ROA), pozwolił powstrzymać natarcie i ustabilizować sytuację do południa. Walki na *Pankrác* trwały również 8 maja. Wycofujące się oddziały SS dopuściły się zbrodni na schwytanych powstańcach, co podkreśla brutalny charakter konfrontacji w tej części miasta³⁷. Intensywność walk oraz zbrodnie na ludności cywilnej³⁸ sprawiają, że bitwa o *Pankrác* należy do najbardziej dramatycznych elementów powstania praskiego.

Nadanie stacji metra, znajdującej się na placu Bohaterów, nazwy „Powstanie praskie” należy postrzegać jako element strategii symbolicznego kształtowania przestrzeni miejskiej po 1968 r., kiedy władze komunistyczne dążyły do utrwalenia własnej interpretacji historii narodowej. W tym ujęciu upamiętnienie powstania praskiego wpisano w szerszy projekt legitymizacyjny, mający podkreślić ciągłość między walką z 1945 r. a ideami propagowanymi przez reżim. Nadanie stacji takiej nazwy miało zatem

³⁷ Na temat walk zob. S. Kokoška, *Praha v květnu 1945*, op. cit.

³⁸ Na ten temat zob. P. Šmejkal, *Průvodce povstaleckou Prahou*, op. cit., s. 486-685.

wymiar nie tylko komemoracyjny, lecz także wyraźnie ideologiczny: poprzez trwałe umieszczenie odniesienia do powstania w przestrzeni publicznej wzmacniało narrację akcentującą jego masowy, ludowy i „postępowy” charakter.

W tym kontekście stacja „Powstanie praskie” pełniła również funkcję kontrapunktu wobec upamiętnień bitew silnie powiązanych z radziecką tradycją wojskową, takich jak bitwa pod Sokołowem – stacja *Sokolovská*. Przypomnienie o powstańczym zrywie, przedstawianym jako spon-taniczna, obywatelska mobilizacja przeciw nazizmowi, tworzyło alternatywny, choć kontrolowany przez państwo, wzorzec pamięci zbiorowej. Jednocześnie stacja ta stała się swoistym „pomnikiem codzienności”: jej znaczenie nie wynikało z inscenizowanych rytuałów ani monumentalnych form, ale z obecności w krajobrazie miasta. Każda podróż metrem, każde wypowiedzenie nazwy stacji włączało pamięć o powstaniu w rytm codziennych praktyk mieszkańców, czyniąc z przeszłości nie spektakl, lecz element żywej pamięci.

Zupełnie odmienne znaczenie miał pomnik marszałka Iwana Koniewa, który został odsłonięty w Pradze w maju 1980 r. na *náměstí Interbrigády* (plac Interbrygady) w dzielnicy *Bubeneč*. Monument, autorstwa rzeźbiarza Zdeňka Krybusa i architekta Vratislava Růžički, przedstawiał radzieckiego dowódcę w pełnym umundurowaniu, z bukietem bzu w dłoni, kroczącego energicznie w stronę centrum miasta. Figura, wykonana z brązu i ustawiona na masywnym granitowym cokole, miała ponad trzy metry wysokości i dominowała nad otaczającą przestrzenią. Jej forma wpisywała się w estetykę późnego socrealizmu: monumentalna, realistyczna, o charakterze patetycznym, a zarazem pozbawiona indywidualnych cech psychologicznych portretowanej postaci. Całość kompozycji podporządkowana była funkcji upamiętnienia i afirmacji – Koniew miał

uosabiać „wyzwolicieła Pragi”, a zarazem symbolizować przyjaźń czechosłowacko-radziecką³⁹.

Wybór czasu powstania pomnika nie był przypadkowy. Pierwotnie miał on powstać z okazji trzydziestej rocznicy zakończenia II wojny światowej. W specjalnej uchwale władz Pragi z 16 kwietnia 1974 r. postanowiono z tej okazji ogłosić od razu trzy konkursy: oprócz monumentu Koniewa miała powstać także rzeźba Juliusza Fučíka oraz upamiętnienie Słowackiego Powstania Narodowego. Konkurs zorganizowano we współpracy z Czeskim Funduszem Sztuk Plastycznych oraz w porozumieniu ze Związkiem Czechosłowackich Artystów Plastyków. Z góry określono formę pomnika: miał przedstawiać stojącą postać marszałka Koniewa, wykonaną z brązu. Częścią zadania konkursowego było także opracowanie projektu cokółu i bezpośredniego otoczenia pomnika, dostosowanego do konkretnej lokalizacji. Do konkursu, który odbywał się zaledwie kilka lat po Praskiej Wiośnie, zgłosiło się jedynie dwóch uczestników. Ostatecznie, z uwagi na niewystarczającą liczbę zgłoszeń, komisja konkursowa nie wybrała żadnego projektu. Niewielka liczba zgłoszeń wynikała nie tylko z niechęci do tematu konkursu czy narzuconej formy figuralnej, lecz także – jak twierdzono – z dużego obciążenia pracą znanych rzeźbiarzy⁴⁰.

Na wniosek komisji konkursowej w lipcu 1975 r. ogłoszono nowy konkurs, do którego zaproszono siedmiu artystów. Warunki pozostały takie same jak w pierwszym konkursie, a koszt realizacji rzeźby miał nie przekroczyć 1 200 000 koron czechosłowackich. Odślonięcie pomnika

³⁹ P. Blažek, *Pražský pomník maršála Koněva*, 2022, https://www.muzeumzostoleti.cz/wp-content/uploads/2022/05/Blazek_Petr_Socha_marsala_Koneva_XX_1_2021.pdf [10.11.2025]; por. P. Blažek, J. Fidler, *Koněv: Sovětský maršál a jeho pražský pomník*, Praha 2024.

⁴⁰ Ibidem, s. 99-101.

planowano najpóźniej na kwiecień 1980 r., czyli przed trzydziestą piątą rocznicą wyzwolenia. Ostatecznie w czerwcu 1977 r. komisja wybrała projekt artysty Zdeňka Krybusa oraz architekta Josefa Saalema. Projekt Krybusa, figuralna rzeźba w nadnaturalnej skali, swoją formą nawiązywał bezpośrednio do powojennego socrealizmu, który ponownie odżył w latach 70. i 80. XX w. w ramach sztuki promowanej przez reżim komunistyczny⁴¹.

Powołanie i realizacja projektu w przywołanym wyżej okresie wpisywały się w szerszy proces odtwarzania i wzmacniania mitów o radzieckim wyzwoleniu Czechosłowacji, prowadzony przez władze w latach normalizacji po 1968 r. Po interwencji wojsk Układu Warszawskiego i obaleniu reformatorskiego przywództwa Dubčeka władze komunistyczne podjęły działania mające na celu „moralną rekonsolidację” społeczeństwa poprzez przywrócenie lojalności wobec ZSRR. Monument Koniewa miał w tym kontekście funkcję legitymizującą. Był materialnym nośnikiem ideologii wdzięczności wobec Armii Czerwonej i jej dowódców. Ustanowienie nowego pomnika w przestrzeni publicznej stanowiło symboliczną odpowiedź na erozję autorytetu władzy, a także próbę przywrócenia ciągłości narracji historycznej, zgodnej z komunistycznym wzorcem pamięci. Wybór Koniewa na bohatera monumentalnej rzeźby miał także znaczenie polityczne. Przypominał o jego udziale w stłumieniu powstania węgierskiego w 1956 r. oraz o jego pozycji jako jednego z lojalnych wykonawców strategii Moskwy w Europie Środkowej⁴².

Pomnik ten nie tylko utrzymywał mit o „wyzwoleniu Pragi przez Armię Czerwoną”, ale także wypierał z przestrzeni publicznej pamięć o powstaniu praskim. Władze

⁴¹ Ibidem, s. 102-107.

⁴² Ibidem.

komunistyczne świadomie eksponowały wątek radzieckiego wkroczenia do miasta 9 maja, marginalizując przy tym lokalne formy oporu, które miały charakter spontaniczny i niezależny od Moskwy. W tym sensie monument Koniewa był częścią symbolicznej topografii podporządkowanej ideologicznej kontroli pamięci. Wraz z nazwami ulic, placów i stacji metra tworzył wizualny i semantyczny krajobraz, w którym radziecki mit zwycięstwa miał dominować nad narodową narracją o zakończeniu II wojny światowej, w tym również o powstaniu praskim⁴³.

⁴³ Ibidem.

Rozdział IV

Po 1989 r. – pamięć odzyskana, pamięć rozproszona

Po 1989 r. polityka pamięci w Republice Czeskiej rozwijała się w warunkach pokojowej transformacji ustrojowej i kulturowej, określanej mianem aksamitnej rewolucji. Proces ten, pozbawiony gwałtownych rozliczeń i czystek, wyznaczył szczególny kierunek podejścia do przeszłości. W odróżnieniu od innych państw postkomunistycznych, w Czechosłowacji, następnie w Republice Czeskiej, przyjęto model oparty na idei „dialogu z komunistami”, propagowany przez Václava Havla. Jego koncepcja transformacji zakładała pojednanie i ewolucyjne przejście do demokracji, a nie rewanż czy odwet wobec dawnych elit politycznych⁴⁴.

Symboliczny wymiar przemian po 1989 r. łączył się z ideą „powrotu do Europy”, rozumianą nie tylko w kategoriach politycznych, lecz także cywilizacyjnych i kulturowych. Proces ten oznaczał odrzucenie sowieckiego dziedzictwa oraz ponowne zakorzenienie czeskiej tożsamości w dziedzictwie europejskiego humanizmu, liberalizmu i demokracji. Przyjął formę symbolicznej desowietyzacji przestrzeni publicznej. Należy podkreślić, iż objęła ona demontaż części, a nie wszystkich pomników wdzięczności

⁴⁴ F. Mayer, *Les Tchèques et leur communisme. Mémoire et identités politiques*, Paris 2004; A. Tatarenko, *Relikty komunizmu*, op. cit., s. 7-10.

Armii Czerwonej, zmianę nazw ulic i placów oraz tworzenie nowych miejsc pamięci, związanych z okresem międzywojennym i aksamitną rewolucją⁴⁵. Wiele obiektów zostało zachowanych, lecz nadano im nowe znaczenia, często o charakterze edukacyjnym lub artystycznym. Działania te miały charakter oddolny i były podejmowane przez społeczności lokalne oraz środowiska artystyczne, które poprzez interwencje plastyczne i performatywne neutralizowały dawny przekaz ideologiczny⁴⁶.

Czeska pamięć zbiorowa po 1989 r. zorganizowana jest wokół kilku kluczowych osi chronologicznych i symbolicznych. Najważniejsza z nich jest Pierwsza Republika Czechosłowacka (1918-1938), która stanowi centralny punkt odniesienia dla czeskiej tożsamości narodowej. Okres ten postrzegany jest jako czas liberalnej demokracji, nowoczesności i europejskiego zakorzenienia. Odwołania do niego są obecne w konstytucji, dyskursie politycznym oraz kalendarzu świąt państwowych, zwłaszcza podczas obchodów 28 października – Dnia Powstania Niepodległego Państwa Czechosłowackiego. Z kolei okres komunizmu traktowany jest jako czas totalitaryzmu i moralnej degradacji społeczeństwa, lecz jego interpretacja pozostaje stosunkowo zniuansowana. W czeskim dyskursie publicznym dominuje raczej narracja o kompromisie i pragmatyzmie, a nie o heroicznej opozycji. Skutkiem tego jest brak silnego mitu antykomunistycznego, charakterystycznego dla Polski czy Węgier⁴⁷.

Takie podejście znajduje odzwierciedlenie w czeskim prawodawstwie. Konstytucja Republiki Czeskiej z 1992 r. wprowadza jedynie ograniczone odniesienia

⁴⁵ Ibidem, s. 11-14.

⁴⁶ Ibidem, s. 17-18.

⁴⁷ A. Tatarenko, *Relikty komunizmu*, op. cit., s. 14-16.

do przeszłości. Wskazuje na ciągłość z Pierwszą Republiką Czechosłowacką (1918-1938), uznawaną za fundament nowoczesnej czeskiej państwowości, ale nie zawiera rozbudowanych deklaracji historycznych czy aksjologicznych. W prawodawstwie czeskim brak jest też ustaw wprost odnoszących się do zakazu używania symboli komunistycznych czy penalizacji negacjonizmu historycznego. Debata na ten temat miała miejsce w 2008 r., kiedy Senat odrzucił projekt nowelizacji kodeksu karnego przewidujący karalność propagowania komunizmu i nazizmu. Decyzja ta odzwierciedlała szeroką w Czechach niechęć do regulowania sfery pamięci przy pomocy prawa karnego⁴⁸. Z drugiej strony, państwo czeskie przyjęło szereg aktów prawnych dotyczących rehabilitacji ofiar komunizmu, zadośćuczynienia materialnego, ścigania zbrodni reżimu i udostępnienia archiwów. Instrumenty te służą rozliczeniu z przeszłością bez naruszania zasad pluralizmu i wolności badań historycznych⁴⁹.

Polityka pamięci w Republice Czeskiej po 1989 r. ma zasadniczo charakter rozproszony i zdecentralizowany. Państwo pełni w niej głównie funkcję ramową, ograniczając się do tworzenia podstaw instytucjonalnych, takich jak muzea narodowe, archiwa czy wyspecjalizowane instytuty badawcze. W przeciwieństwie do Słowacji, Polski czy Węgier, w Republice Czeskiej jak do tej pory nie doszło do silnej centralizacji działań wchodzących w zakres polityki pamięci⁵⁰.

⁴⁸ Eadem, *Polityka pamięci w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej: 30 lat po aksamitnym rozwodzie*, Lublin 2023, s. 20.

⁴⁹ P. Ukielski, *Czeskie rozliczenia z komunizmem po 1989 roku. Rozwiązania prawne i instytucjonalne*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 18, z. 2, 2020, s. 143-164.

⁵⁰ A. Tatarenko, *Polityka pamięci w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*, op. cit., s. 10-12.

Ciekawym przykładem ilustrującym, z jednej strony, brak centralnej koordynacji polityki pamięci w Republice Czeskiej, a z drugiej – rosnące ambicje części czeskiego środowiska historycznego do przejęcia większej odpowiedzialności za jej kształtowanie, a co za tym idzie chęć większej kontroli narracji historycznych w dyskursie publicznym, jest działalność czeskiego Instytutu Badania Reżimów Totalitarnych (*Ústav pro studium totalitních režimů*, USTR), odpowiednika polskiego IPN. Powołany w 2007 r., jest państwową instytucją naukowo-badawczą odpowiedzialną za dokumentowanie, analizowanie i upowszechnianie wiedzy o dwóch kluczowych okresach czeskiej historii: okupacji nazistowskiej oraz rządach komunistycznych w latach 1948-1989. Jego zadaniem jest prowadzenie badań nad funkcjonowaniem struktur represji, mechanizmami kontroli społecznej oraz praktykami organów bezpieczeństwa państwa. Instytut gromadzi, opracowuje i udostępnia materiały źródłowe, w tym archiwa służb bezpieczeństwa, a także prowadzi własne projekty badawcze. USTR pełni również funkcję edukacyjną: przygotowuje publikacje naukowe i popularnonaukowe, wystawy, programy dla szkół oraz prowadzi działania popularyzatorskie mające na celu wzmacnianie świadomości historycznej i krytycznego podejścia do przeszłości. W ramach swojej działalności wspiera procesy upamiętniania ofiar totalitaryzmów, współpracuje z instytucjami krajowymi i zagranicznymi oraz uczestniczy w debatach publicznych dotyczących rozliczeń z przeszłością. Instytut bywał przedmiotem sporów politycznych i środowiskowych, wynikających zarówno z interpretacji jego misji, jak i sposobu prowadzenia badań oraz doboru tematów, co sprawia, że jego działalność pozostaje elementem czeskiego pola pamięci, w którym rywalizują różne narracje historyczne oraz strategie ich instytucjonalizacji.

USTR angażuje się w szereg działań. Odgrywa znaczącą rolę w realizacji projektu *Paměť národa*, obecnie największego w Republice Czeskiej archiwum relacji ustnych dotyczących doświadczeń XX w., tworzonego we współpracy Post Bellum, *Českého rozhlasu* i USTR. W ramach projektu gromadzone są świadectwa osób, które przeżyły represje nazistowskie i komunistyczne, brały udział w wydarzeniach politycznych, opozycji, ruchach społecznych lub emigracji. Choć USTR jest jednym z kluczowych partnerów projektu, to pierwszym i głównym jego inicjatorem była organizacja pozarządowa Post Bellum, która rozpoczęła dokumentowanie relacji świadków historii jeszcze przed powołaniem USTR. Instytut dostarcza zaplecza merytorycznego i standardów dokumentacyjnych oraz współtworzy warunki do wykorzystania zgromadzonych świadectw w badaniach nad reżimami totalitarnymi i pamięcią zbiorową. Oprócz cyfrowego archiwum przedsięwzięcie obejmuje działania edukacyjne, wystawy oraz inicjatywy upamiętniające, rozwijając się w kierunku sieci lokalnych centrów pamięci. Dzięki temu *Paměť národa* stała się istotnym narzędziem dokumentowania i upowszechniania doświadczeń historycznych społeczeństwa czeskiego⁵¹.

Ważną częścią zbiorów zgromadzonych w ramach projektu *Paměť národa* są relacje dotyczące powstania praskiego. Ujawniają one złożoność tego wydarzenia, a także jego wielogłosowość: w archiwum są opowieści zarówno o bohaterstwie, jak i o strachu, chaosie, zemście czy niepewności. Te mikrohistorie pozwalają lepiej zrozumieć, w jaki sposób trauma wojenna i euforia wyzwolenia przenikają się i są przetwarzane w pamięci jednostkowej i zbiorowej.

⁵¹ Zob. <https://www.pametnaroda.cz/cs/o-projektu>.

Dyskurs publiczny

Zgodnie z powyższym, po upadku reżimu komunistycznego w 1989 r. w Czechosłowacji, a następnie w Republice Czeskiej, rozpoczął się proces zasadniczej przebudowy polityki pamięci, obejmujący zarówno reinterpretację kluczowych wydarzeń historycznych, jak i zmianę sposobów ich upamiętniania. W tym kontekście powstanie praskie zaczęto przedstawiać jako spontaniczny, oddolny akt oporu mieszkańców miasta, wyrażający dążenie do odzyskania wolności i podmiotowości po latach niemieckiej okupacji. W latach 90. rozpoczęto publikowanie nowych materiałów archiwalnych oraz świadectw uczestników, a badania historyczne zaczęły zwracać uwagę na różnorodność form zaangażowania i niejednorodność samego powstania. Zamiast jednolitej opowieści pojawiły się interpretacje podkreślające spontaniczny charakter zrywu, lokalny charakter walk, fragmentaryczność dowodzenia oraz fakt, że Armia Czerwona wkroczyła do Pragi dopiero po ich zakończeniu.

Istotną rolę w przekształceniu pamięci odegrały organizacje pozarządowe, zwłaszcza wspomniane wyżej Post Bellum oraz projekt *Paměť národa*. Poprzez systematyczne zbieranie, opracowywanie i publiczne udostępnianie relacji świadków inicjatywy te stworzyły przestrzeń dla narracji, które wcześniej były niewidoczne lub marginalizowane. Relacje uczestników przedstawiają powstanie jako doświadczenie ambiwalentne: pełne entuzjazmu i poczucia wspólnoty, ale jednocześnie nacechowane chaosem, brakiem informacji, dezorientacją i ryzykiem śmierci. Tak rozumiana pamięć opiera się na podkreślaniu wielości przeżyć i interpretacji, co prowadzi do odrzucenia uproszczonych modeli heroicznych⁵².

⁵² Zob. zbiory poświęcone powstaniu praskiemu opublikowane na stronie: <https://www.pametnaroda.cz/cs/witnesses-search?text=Pr%C5%BEsk%C3%A9%20povst%C3%A1n%C3%AD> [11.10.2025].

Internet, media społecznościowe oraz edukacyjne projekty cyfrowe umożliwiły dotarcie pamięci o powstaniu do nowych pokoleń za pomocą form atrakcyjnych, interaktywnych i opartych na doświadczeniu użytkownika. W ten sposób pamięć o powstaniu została nie tylko zdecentralizowana, lecz także zdemokratyzowana. Dzięki takim praktykom współcześnie powstanie funkcjonuje w czeskiej pamięci jako wydarzenie wyjątkowe, a zarazem trudne do jednoznacznej oceny, pozbawione wyraźnego zwycięzcy i obarczone skomplikowanym tłem politycznym⁵³.

W wymiarze tożsamościowym powstanie praskie zajmuje ważne miejsce w czeskiej narracji historycznej. Po 1989 r. w dyskursie publicznym interpretowane jest jako gest odzyskiwania suwerenności i godności narodowej. Akcentuje się wartości obywatelskie, odpowiedzialność zbiorową i solidarność. Ten zwrot wpisuje się w szerszy europejski proces reinterpretacji doświadczeń XX w., traktowanych jako podstawa refleksji demokratycznej, a nie narzędzie legitymizacji politycznej. Jednocześnie powstanie bywa analizowane na tle czeskiego sceptycyzmu wobec własnych tradycji walki zbrojnej, co sprawia, że pamięć o nim odznacza się ambiwalencją: jest symbolem odwagi oraz świadectwem trudnej historii wyborów politycznych i moralnych.

Upamiętnienie rocznic

Takie podejście znajduje odzwierciedlenie w upamiętnieniach rocznic powstania. W latach 90. XX w. obchody

⁵³ M. Kopeček, *In Search of „National Memory”: The Politics of History, Nostalgia and the Historiography of Communism in the Czech Republic and East Central Europe*, [w:] *Past in the Making: Historical Revisionism in Central Europe After 1989*, red. M. Kopeček, Budapest–New York 2008, s. 75–92.

wydarzeń takich jak zakończenie II wojny światowej i powstanie praskie odbywały się w warunkach transformacji polityczno-społecznej. Po aksamitnej rewolucji, a następnie rozpadzie Czechosłowacji nastąpił stopniowy odwrót od tradycyjnych form upamiętnienia na rzecz bardziej otwartej i pluralistycznej refleksji nad przeszłością. Choć obchody rocznic nadal były silnie związane z oficjalnymi ceremoniami państwowymi, to zaczęły uwzględniać nowe elementy, jak np. oddolny charakter powstania czy też odwołania do udziału społeczności lokalnych⁵⁴. Coroczne upamiętnienia powstania koncentrowały się zarówno na oficjalnych zgromadzeniach przy miejscach pamięci, jak i na spektakularnych inicjatywach oddolnych: rekonstrukcjach, wystawach oraz przedsięwzięciach edukacyjnych, mających na celu przybliżenie złożoności wydarzeń i ich emocjonalnego wymiaru.

W sposób szczególny obchodzono 80. rocznicę wydarzeń majowych. W Pradze zorganizowano m.in. konwój historycznych pojazdów wojskowych jako zapowiedź obchodów 80. rocznicy zakończenia wojny – jego przejazd śródmieściem odbył się 25 kwietnia 2025 r. i został zarejestrowany przez media jako symbol mobilizacji pamięci miejskiej⁵⁵. Z kolei w dniach 5-8 maja miały miejsce kolejne uroczystości: 5 maja przed budynkiem Teatru Narodowego (*Národní divadlo*) w Pradze upamiętniono początki budowy

⁵⁴ Czech Radio, *Czechs commemorate anniversary of Prague Uprising*, 05.05.2008, <https://english.radio.cz/czechs-commemorate-anniversary-prague-uprising-8596426> [11.10.2025]; Czech Radio, *Anniversary of Prague uprising marked by commemorative ceremony*, 05.05.2009, <https://english.radio.cz/anniversary-prague-uprising-marked-commemorative-ceremony-8585032> [11.10.2025].

⁵⁵ IDNES.cz, *Konvoj svobody připomněl v Praze konec války, pak zamířil na jih a západ Čech*, 25.04.2025, https://www.idnes.cz/praha/zpravy/historicka-vozi-dla-konvoj-vyroci-druha-svetova-valka.A250425_122701_praha-zpravy_berr [11.10.2025].

barykad podczas powstania praskiego, co podkreśliło do-
raźny i obywatelski charakter wydarzenia⁵⁶. Natomiast
8 maja w dzielnicy *Nusle* odbyła się rekonstrukcja walk
powstania (*Barikáda 2025*) – przedsięwzięcie z udziałem
zarówno uczestników, jak i widzów⁵⁷. Równolegle, tego sa-
mego dnia, w przestrzeni Pomnika Narodowego na *Vítkově*
(*Národní památník na Vítkově*) oraz w innych lokalizacjach
zorganizowano oficjalne ceremonie państwowe poświęcone
80. rocznicy zakończenia wojny⁵⁸.

Obecność rekonstrukcji i widowiskowych form upamięt-
nienia (np. inscenizacje walk 8-9 maja 2025 r.) oraz ich
relacjonowanie przez media przyczyniają się do populary-
zacji wiedzy historycznej, lecz jednocześnie przekształcają
charakter pamięci – od refleksji ku performansowi pa-
mięciowemu, który łatwiej angażuje nowe pokolenia, ale
równocześnie niesie ryzyko uproszczenia kontekstu poli-
tycznego i moralnego wydarzeń. Z kolei działania muzeów
i organizacji pozarządowych (takie jak wystawy, archiwizo-
wanie relacji świadków czy tworzenie map interaktywnych)
wskazują na profesjonalizację i wielowymiarowość praktyk
upamiętniania, z naciskiem na udostępnianie źródeł oraz
inkluzywność narracji⁵⁹. W efekcie współczesne obchody
rocznic powstania praskiego w Republice Czeskiej łączą

⁵⁶ fred, ČTK, „Přes naše mrtvolý!“ V centru Prahy opět vyrostla barikáda, při-
pomněla povstání, 05.05.2025, https://www.idnes.cz/kultura/divadlo/narodni-divadlo-prazske-povstani.A250505_104811_domaci_fred [11.10.2025].

⁵⁷ Mul, OBRAZEM: Pražské povstání po 80 letech. Do unikátní rekonstrukce se
zapojily stovky lidí, 08.05.2025, https://www.idnes.cz/praha/zpravy/80-let-od-konce-valky-praha-povstani-rekonstrukce.A250508_190841_praha-zpravy_mul [11.10.2025].

⁵⁸ T. Tykalová, Výročí konce války v Česku: prezidentovo varování, minuta ti-
cha i řada protestu, 08.05.2025, https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/vyroci-80-let-od-konce-valky-akce.A250507_140231_domaci_tty [11.10.2025].

⁵⁹ Muzeum Prahy, The Prague Uprising – 80 Years Since May 1945. Commemo-
rate the fateful days of May 1945 through exhibitions, memorial events, and
a ceremonial procession, <https://www.muzeumprahy.cz/en/exhibitions-and-events/the-prague-uprising-80-years-since-may-1945> [11.10.2025].

oficjalne ceremonie z aktywnością społeczną i edukacyjną, w tym tworząc widowiskowe rekonstrukcje, a jednocześnie umożliwiają krytyczną refleksję nad złożonymi doświadczeniami wojennymi.

Miejsca pamięci

Po 1989 r. w przestrzeni publicznej w Pradze można zaobserwować wyraźny rozwój różnorodnych form upamiętniania powstania praskiego, od oddolnych inicjatyw lokalnych po działania instytucjonalne. Odzwierciedla to istotną zmianę w sposobie traktowania tego wydarzenia w ramach pamięci zbiorowej, wynikającą z kontekstu transformacji politycznej. W wielu dzielnicach Pragi pojawiły się kolejne niewielkie pamiątkowe tablice, inskrypcje oraz miejsca upamiętnienia nie tylko poległych mieszkańców, ale też miejsc walk oraz osób zasłużonych w organizacji oporu⁶⁰. Co ważne, takie lokalne miejsca pamięci wciąż pojawiają się w przestrzeni publicznej w Pradze. Przykładem jest uroczystość z 10 maja 2013 r. na *Spořilovie*, kiedy odsłonięto tablicę upamiętniającą 67 ofiar z tej części miasta⁶¹. Daty odsłonięć, odnowień lub reinstalacji pamiątkowych tablic pokazują, że opieka nad miejscami pamięci to proces ciągły, realizowany zarówno przez organizacje pozarządowe (stowarzyszenia pamięci), jak i władze samorządowe.

Równolegle do lokalnych inicjatyw w Pradze funkcjonują także miejsca pamięci o bardziej ogólnym

⁶⁰ Zob. np. J. Vincenec, *Pátřejte s námi po pamětních deskách v ulicích Žižkova – II. díl*, „Časopis KAUZA3.cz”, 06.05.2016, <https://www.kauza3.cz/clanky-o-historii/patrejte-s-nami-po-pametnich-deskach-v-ulicich-zizkova-iidil.html> [11.10.2025].

⁶¹ Česká Televize, 11. května 2013: *Část: Pomníčky a pamětní desky připomínají Pražské povstání*, 11.05.2013, <https://www.ceskatelivize.cz/porady/10116288-835-z-metropole/213411058230019/cast/261135/> [11.10.2025].

i konsolidacyjnym charakterze. Jedno z nich znajduje się na fasadzie budynku Czeskiego Radia (*Český rozhlas*) przy ul. *Vinohradská* 12. To miejsce pamięci składa się z dwóch powiązanych ze sobą warstw upamiętnień, które łączy bezpośredni związek miejsca z wydarzeniami z maja 1945 r. oraz ciągłość praktyki pamięciowej przez kolejne dekady. Na jednej z tablic umieszczono napis „5 maja 1945 12:33 h. Wołamy wszystkich Czechów. Sygnał powstania czeskiego ludu” (*„Voláme všechny Čechy – Signál povstání českého lidu”*), przypominając o nadaniu przez rozgłośnie sygnału powstania. Druga tablica, odsłonięta podczas uroczystości rocznicowych 5 maja 2015 r., zawiera listę 81 nazwisk obrońców rozgłośni, zidentyfikowanych w nowych badaniach źródłowych.

Kolejne miejsce pamięci znajduje się na Ratuszu Staromiejskim, który 5 maja 1945 r. był jednym z ośrodków oporu, a w wyniku walk został poważnie uszkodzony. Na ścianie, od strony Rynku Staromiejskiego, umieszczono rozbudowaną tablicę pamiątkową, odsłanianą już w latach powojennych – pierwsze oficjalne odsłonięcie tablicy upamiętniającej wydarzenia z maja odnotowano 8 maja 1946 r. – a następnie wielokrotnie rekonfigurowaną, konserwowaną i uzupełnianą. Tablica zawiera zarówno tekst narracyjny przypominający zrywy mieszkańców i przebieg walki o miasto, jak i listy poległych obrońców oraz elementy symboliczne odnoszące się do pożaru i zniszczeń, które dotknęły ratusz podczas walk⁶².

Warto dodać, że powstanie praskie zostało upamiętnione także w przestrzeni Pomnika Narodowego na *Vítězství* w Pradze. Pierwotnie był on poświęcony uczestnikom I wojny światowej, jednak po 1989 r. został przekształcony

⁶² Museum of Prague, *1/4 Staroměstské Square Old Town Hall*, <https://www.pragske-povstani.cz/en/places-and-stories/old-town-hall/> [11.20.2025].

w miejsce pamięci odwołujące się do całej historii ziem czeskich, a w jego obrębie funkcjonuje także część poświęcona wydarzeniom powstania praskiego.

Pomnik Koniewa

Powstanie praskie, zakończone wkroczeniem do Pragi Armii Czerwonej 9 maja 1945 r., odgrywa również istotną rolę w relacjach czesko-rosyjskich. Jak opisano to w poprzednich rozdziałach, przez dziesięciolecia Związek Radziecki (a następnie Rosja) przedstawiał „wyzwolenie Pragi” jako element własnej heroicznej historii wojennej. Również strona czeska długo – szczególnie w okresie komunistycznym – pielęgnowała mit „bratniej pomocy” i „bohaterckiego marszałka Koniewa”. Po 1989 r. doszło jednak do radykalnego przewartościowania tej narracji, co uwidoczniło się m.in. w debacie wokół pomnika marszałka Koniewa, usytuowanego na placu *Interbrigády* w dzielnicy Praha 6 (*Bubeneč*), w pobliżu Ambasady Federacji Rosyjskiej w Pradze. Od początku lat 90. pomnik stał się przedmiotem dyskusji w ramach fal dekomunizacji przestrzeni publicznej: pojawiały się głosy o jego usunięciu, co wskazywało na zmianę podejścia czeskiego społeczeństwa wobec symboli powojennej dominacji radzieckiej. W 2018 r. – pomimo sprzeciwu części opinii publicznej – pomnik został odrestaurowany, a przestrzeń upamiętnienia uzupełniona trzema tablicami w językach czeskim, angielskim i rosyjskim, na których przypomniano m.in., że Koniew „doprowadził do stłumienia powstania węgierskiego w 1956 r.” oraz „osobiście zapewnił wywiad przed wkroczeniem wojsk Układu Warszawskiego do Czechosłowacji w 1968 r.”⁶³

⁶³ A. Tatarenko, *Demontaż pomnika marszałka Koniewa w Pradze: kryzys w relacjach czesko-rosyjskich*, „Komentarze IEŚ”, nr 166, 2020, <https://ies.lublin.pl>

Tablice te wywołały protesty rosyjskiej strony, która sprostowała, że Koniew zakończył funkcje dowódcze już w 1963 r. i nie mógł mieć wpływu na wydarzenia w 1968 r. Kumulacja konfliktu nastąpiła w drugiej połowie 2019 r., gdy 12 września władze dzielnicy Praha 6 podjęły decyzję o usunięciu pomnika. Po okresie opóźnienia, 3 kwietnia 2020 r. w godzinach porannych rzeźba została zdemonstrowana. W uzasadnieniu podkreślono, że pomnik ma zostać przekazany do organizowanego wówczas Muzeum Pamięci XX w. w Pradze, choć siedziba tej instytucji nie była wtedy jeszcze określona⁶⁴. Operacja demontażu miała miejsce w trakcie pandemii COVID-19, co wywołało różne komentarze społeczne, choć administracja dzielnicy zaznaczyła, że decyzja została przygotowana przed wybuchem pandemii. Reakcje po demontażu pomnika były różne: lokalne władze samorządowe Pragi 6 oceniły go jako krok konieczny i element procesu przekształcania przestrzeni pamięciowej, podczas gdy prezydent Republiki Czeskiej Miloš Zeman oraz byli politycy (m.in. Václav Klaus) uznali działanie za nieuzasadnione. Krytykowano m.in. brak możliwości zgłoszenia społecznego sprzeciwu wobec decyzji. Odpowiedź ze strony rosyjskiej była zdecydowana: Ministerstwo Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej określiło usunięcie pomnika jako „walkę z symbolami zwycięstwa nad nazizmem”, były minister kultury Rosji Władimir Miedinski nazwał je „świętokradztwem”, a rosyjski Komitet Śledczy wszczął 10 kwietnia 2020 r. postępowanie karne pod zarzutem „bezczeszczenia symboli chwały wojskowej”⁶⁵. Czeskie MSZ poinformowało natomiast, że demontaż nie narusza postanowień

/wp-content/uploads/2020/08/ies-komentarze-166-69-2020.pdf [11.10.2025].

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem.

traktatu z 1993 r. o przyjaznych stosunkach z Rosją (*Smlouva o přátelství a spolupráci*) oraz że pomnik nie jest grobem ani zabytkiem.

Cała ta sekwencja zdarzeń pokazuje, jak pamięć o zakończeniu II wojny światowej na ziemiach czeskich – a więc także pamięć o powstaniu praskim – stała się ważnym polem sporu o interpretację historii między Republiką Czeską a Rosją. Wydarzenia z maja 1945 r. przez dziesięciolecia funkcjonowały w czeskiej przestrzeni publicznej przede wszystkim za sprawą radzieckiego mitu „wyzwolenia Pragi”, podtrzymywanego zarówno przez propagandę sowiecką, jak i państwową narrację komunistycznej Czechosłowacji. Po 1989 r. nastąpiła jednak stopniowa re-interpretacja tego dziedzictwa: rosnące zainteresowanie rolą lokalnego oporu, walkami ulicznymi oraz inicjatywą obywatelską mieszkańców Pragi zaczęło podważać dotychczasową narrację o wyłącznej roli Armii Czerwonej w zakończeniu walk. W tym kontekście debata wokół pomnika Koniewa nabrała znaczenia symbolicznego – stała się nie tylko sporem o konkretny obiekt w przestrzeni miasta, lecz także o prawo do definiowania znaczenia końca wojny i roli sowieckiej obecności w Europie Środkowej. Demontaż pomnika w 2020 r. wyraźnie potwierdził kierunek, w jakim rozwija się czeska polityka pamięci: odchodzenie od narracji o „bratniej pomocy” na rzecz akcentowania czeskiego doświadczenia historycznego i złożoności przeszłości. Jednocześnie reakcje strony rosyjskiej pokazały, jak silnie zakorzeniony jest w rosyjskiej polityce pamięci mit zwycięstwa i „wyzwolenia”, a także jak wykorzystywany jest on w działaniach dezinformacyjnych wobec państw regionu oraz próbach wywierania na nie wpływu. Spór o pomnik Koniewa ukazuje więc, że pamięć o zakończeniu II wojny światowej – w tym o powstaniu praskim – nie jest jedynie kwestią historyczną, ale także aktywnym elementem

współczesnych relacji międzynarodowych oraz narzędziem kształtowania tożsamości politycznej i kulturowej.

„Czołg wdzięczności”

Po 1989 r., na fali aksamitnej rewolucji, dokonano reinterpretacji innego pomnika wdzięczności – czołgu ustawionego pierwotnie na placu *Štefanika*. W nocy z 27 na 28 kwietnia 1991 r. (tuż przed Dniem Zwycięstwa, który do dziś jest czeskim świętem państwowym) David Černý, wówczas student Akademii Sztuk Pięknych, wraz z grupą przyjaciół pomalował czołg na różowo. Wkrótce po happeningu Černý został aresztowany za „chuligaństwo”, a farbę zmyto. Jednak 12 maja grupa parlamentarzystów z Forum Obywatelskiego, wspierana przez dziennikarza Jiříego Rumla, korzystając z posiadanego immunitetu, ponownie pomalowała czołg na różowo. Ostatecznie pomnikowi odebrano status narodowego pomnika kultury, a 13 czerwca 1991 r. został usunięty z przestrzeni publicznej. Najpierw trafił do wojaskowego Muzeum Lotnictwa Kbely (*Letecké muzeum Kbely*), a później do Wojskowo-Technicznego Muzeum w Lešanach (*Vojenské technické muzeum Lešany*)⁶⁶.

Losy pomnika stały się przedmiotem publicznej debaty, w tym o międzynarodowym zasięgu. Rosja potępiła czyn Černego i parlamentarzystów. Formalnie uczynił to również ówczesny prezydent Czechosłowacji Václav Havel. W kolejnych latach czołg wielokrotnie pojawiał się w dyskursie publicznym. Przedstawiciele Komunistycznej Partii Czech i Moraw (*Komunistická strana Čech a Moravy*) domagali się, by został przywrócony mu status narodowego pomnika kultury. Proponowano również, żeby czołg został umieszczony

⁶⁶ Zob. A. Tatarenko, *Relikty komunizmu*, op. cit., s. 37-28.

w przestrzeni Pomnika Narodowego na *Vítěkovie*. Plany te nie zostały jednak zrealizowane.

W 2001 r. Černý zaproponował ufundowanie nowego pomnika w miejscu, gdzie przed laty stał Czołg nr 23. Miał to być czołg zakopany w ziemi do $\frac{3}{4}$ jego wysokości. Projekt został zatwierdzony przez władze samorządowe Pragi 5, na terenie której miała stanąć rzeźba, jednak ostatecznie nie powstała w wyniku protestu ówczesnego premiera Czech, Miloša Zemana, znanego ze swoich prorosyjskich sympatii. Swój sprzeciw wyraził także ówczesny rosyjski ambasador⁶⁷. Mimo to 21 sierpnia 2008 r., w 40. rocznicę interwencji ZSRR i państw Układu Warszawskiego, na praskim *Smíchovie* nieoficjalnie umieszczono instalację Černego – był to pomalowany na różowo czołg w $\frac{3}{4}$ umieszczony w ziemi, tak że sprawiał wrażenie, jakby się spod niej wydostawał. Czołg był oznakowany charakterystycznym białym pasem, identycznie jak czołgi, które wzięły udział w interwencji w 1968 r. Z kolei 20 czerwca 2011 r., z okazji 20-lecia wycofania sowieckich sił z Pragi, „Różowy czołg” Černego powrócił do stolicy Czech. Obiekt, z charakterystycznym sterczącym palcem, został przetransportowany do centrum i postawiony na barce na Wełtawie w pobliżu mostu Karola, gdzie dryfował do 1 lipca 2012 r. Happening stanowił część oficjalnych obchodów rocznicowych, organizowanych przez stolicę Republiki Czeskiej⁶⁸.

Z kolei w marcu 2022 r. na placu *Kinských* w Pradze doszło do nietypowej i symbolicznej zmiany. Znajdująca się tam instalacja, fragment czołgu, została pomalowana w barwy ukraińskiej flagi (żółty i niebieski). Akt ten, choć

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Idnes.cz, *Černý vrátil Praze růžový tank, tentokrát s okupačním pruhem*, 21.08.2008, https://www.idnes.cz/kultura/vytvarne-umeni/cerny-vratil-praze--ruzovy-tank-tentokrat-s-okupacnim-pruhem.A080821_104049_vytvarneum_jaz [11.10.2025].

spontaniczny, jednoznacznie wyrażał poparcie czeskiego społeczeństwa dla Ukrainy w obliczu inwazji dokonanej przez Rosję⁶⁹. Wizerunek czołgu w nowych barwach stał się medialnym i symbolicznym znakiem: wykorzystując historyczny artefakt militarnego upamiętnienia, autorzy akcji dokonali wizualnej transformacji jego znaczenia i stworzyli nową interpretację w kontekście trwającej wojny.

Kolejne odsłony losów czołgu pokazują, że obiekt ten pozostał aktywnym i podatnym na reinterpretację nośnikiem pamięci. W obliczu rosyjskiej inwazji na Ukrainę nadanie mu barw ukraińskiej flagi stało się symboliczną próbą ponownego zdefiniowania jego znaczenia: z monumentu „wyzwolenia” w znak sprzeciwu wobec współczesnej agresji rosyjskiej. Cała historia czołgu ujawnia, jak czeska pamięć zbiorowa odchodziła od sowieckiej wersji wydarzeń na rzecz ujęć podkreślających własną sprawczość oraz długofalowe skutki dominacji ZSRR w Europie Środkowej.

⁶⁹ Radio Prague International, *Legendary tank on Kinsky Square repainted in Ukraine's colours*, 07.03.2022, <https://english.radio.cz/legendary-tank-kinsky-square-repainted-ukraines-colours-8744058> [11.10.2025].

Zakończenie

Historia upamiętnienia powstania praskiego oraz związanych z nim figur symbolicznych, szczególnie marszałka Iwana Koniewa, pokazuje, że pamięć zbiorowa o tym wydarzeniu nie była neutralnym polem rekonstrukcji przeszłości, lecz przestrzenią nieustającej negocjacji politycznej, tożsamościowej i symbolicznej. Wydarzenia z maja 1945 r., choć same w sobie miały charakter przede wszystkim spontanicznego aktu sprzeciwu wobec okupanta, zostały w kolejnych dekadach poddane reinterpretacji, zależnej od zmieniających się układów politycznych.

W okresie komunistycznym pamięć o powstaniu została podporządkowana narracji o „wyzwoleniu” miasta przez Armię Czerwoną, która miała legitymizować geopolityczne podporządkowanie Czechosłowacji Związkowi Radzieckiemu. W tej logice powstanie praskie traciło wymiar autonomicznego aktu społecznego, stając się jedynie preludium do działania „wyzwoliciele”. Materialne formy pamięci, a więc pomniki, nazwy ulic oraz rocznicowe ceremonie przeprowadzane według określonego militarnego schematu, z pominięciem udziału ludności cywilnej, utrwały ten obraz, tworząc topografię podporządkowaną politycznemu monopolowi interpretacji.

Po 1989 r. doszło do zasadniczej rekontekstualizacji przeszłości, której najważniejszym skutkiem było przywrócenie wielogłosowości i podmiotowości pamięci lokalnej oraz jednostkowej. Proces ten nie miał charakteru

rewolucji, lecz stopniowej, refleksyjnej redefinicji znaczeń. Powstanie praskie zaczęto interpretować przede wszystkim jako wydarzenie obywatelskie, zakorzenione w doświadczeniu wspólnotowym. Kluczową rolę w tej przemianie odegrały inicjatywy oddolne, praktyki archiwizowania świadectw oraz działania edukacyjne, które wprowadziły do przestrzeni publicznej pamięć niejednoznaczną, ambiwalentną, lecz autentyczną.

Z kolei sytuacja wokół pomnika Koniewa unaoczniała, że pamięć o II wojnie światowej stała się w XXI w. przedmiotem międzynarodowego sporu o znaczenia i wpływy. Reakcje władz rosyjskich na decyzję o jego usunięciu potwierdziły, że historia pozostaje narzędziem polityki, a narracje o „wyzwoleniu” funkcjonują jako element współczesnej rosyjskiej strategii oddziaływania. Reakcja czeskich władz i czeskiej opinii publicznej pokazała, że redefinicja pamięci zbiorowej nie służy negacji historii, lecz odrzuceniu jej instrumentalizacji.

Analiza przypadku powstania praskiego dowodzi więc, że pamięć zbiorowa nie jest ani prostym odzwierciedleniem faktów historycznych, ani swobodną grą symboli, lecz procesem, w którym przeszłość zostaje na nowo integrowana z potrzebami teraźniejszości.

Bibliografia

Źródła

Archiwa i instytucje publiczne

Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR) – archiwum dokumentów i materiałów o polityce pamięci.

Dostęp: <https://www.ustrcr.cz>

Vojenský historický ústav Praha (VHÚ) – dokumentacja walk powstania i ikonografia.

Dostęp: <https://www.vhu.cz>

Paměť národa (Post Bellum) – relacje uczestników powstania i świadków historii.

Dostęp: <https://www.pametnaroda.cz>

Opracowania

Blaive M., *From Dissidence to Heroism: Constructing an Ideal Post-Communist Identity in the Czech Republic*, „East European Politics and Societies”, t. 38, nr 3, 2024.

Blažek P., *Pražský pomník maršála Koněva*, 2022, https://www.museum20stoleti.cz/wp-content/uploads/2022/05/Blazek_Petr_Soc_ha_marsala_Koneva_XX_1_2021.pdf.

Blažek P., Fidler J., *Koněv: Sovětský maršál a jeho pražský pomník*, Praha 2024.

Czech Radio, *Anniversary of Prague uprising marked by commemorative ceremony*, 05.05.2009, <https://english.radio.cz/anniversary-prague-uprising-marked-commemorative-ceremony-8585032>.

Czech Radio, *Czechs commemorate anniversary of Prague Uprising*, 05.05.2008, <https://english.radio.cz/czechs-commemorate-anniversary-prague-uprising-8596426>.

Česka Televize, *11. května 2013: Část: Pomníčky a pamětní desky připomínají Pražské povstání*, 11.05.2013, <https://www.ceskatv.cz/porady/10116288835-z-metropole/213411058230019/cast/261135/>.

- Český rozhlas, *Maršál Koněv: Slavný osvoboditel, nebo muž na špinavou práci?*, 08.05.2024, <https://plus.rozhlas.cz/marsal-kon-ev-slavny-osvoboditel-nebo-muz-na-spinavou-praci-7203584>.
- ČTK, „Přes naše mrtvoly!“ V centru Prahy opět vyrostla barikáda, připomněla povstání, 05.05.2025, https://www.idnes.cz/kultura/divadlo/narodni-divadlo-prazske-povstani.A250505_104811_domaci_fred.
- Emmert F., *České povstání v květnu 1945*, Praha 2023.
- IDNES.cz, *Konvoj svobody připomněl v Praze konec války, pak zamířil na jih a západ Čech*, 25.04.2025, https://www.idnes.cz/praha/zpravy/historicka-vozidla-konvoj-vyroci-druha-svetova-valka.A250425_122701_praha-zpravy_berr.
- Jahoda M., *Přejmenování stanic pražského metra v roce 1990*, Praha 2020.
- Kokoška S., *Praha v květnu 1945: Historie jednoho povstání*, Praha 2005.
- Kokoška S., *Spory o Pražské povstání a jeho interpretaci v letech 1945–1946*, [w:] *Národ se ubránil 1939–1945. Sborník prací historiků a pamětníků*, red. J. Čermín, Praha 1995.
- Kopeček M., *In Search of „National Memory”: The Politics of History, Nostalgia and the Historiography of Communism in the Czech Republic and East Central Europe*, [w:] *Past in the Making: Historical Revisionism in Central Europe After 1989*, red. M. Kopeček, Budapest–New York 2008.
- Kural V., Štěpánek Z., *České národní povstání v květnu 1945*, Praha 2008.
- Lukeš I., *Czechoslovakia Between Stalin and Hitler: The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s*, New York 1996.
- Majewski P. M., *Niech sobie nie myśla, że jesteśmy kolaborantami. Protektorat Czech i Moraw, 1939–1945*, Warszawa 2021.
- Mayer F., *Les Tchèques et leur communisme. Mémoire et identités politiques*, Paris 2004.
- Marek J., *Armáda barikád: přípravy povstání a velitelská odpovědnost za boje na pražských barikádách v květnu 1945*, Praha 2005.
- Medek J., *Powstanie praskie 1945. Jak Czesi i włosowcy wygrali z Niemcami, opowiada: prof. Piotr M. Majewski*, Czechostacja, „You Tube”, 07.05.2024.
- Mul, OBRAZEM: *Pražské povstání po 80 letech. Do unikátní rekonstrukce se zapojily stovky lidí*, 08.05.2025, https://www.idnes.cz/praha/zpravy/80-let-od-konce-valky-praha-povstani-rekonstrukce.A250508_190841_praha-zpravy_mul.
- Museum of Prague, *1/4 Staroměstské Square Old Town Hall*, <https://www.prazske-povstani.cz/en/places-and-stories/old-town-hall/>.
- Muzeum Prahy, *The Prague Uprising – 80 Years Since May 1945. Commemorate the fateful days of May 1945 through exhibitions, memorial events, and a ceremonial procession*, <https://www.muzeumprahy.cz/en/exhibitions-and-events/the-prague-uprising-80-years-since-may-1945>.

- Názvosloví veřejných prostranství Smíchova, stav k 1. 6. 2011, http://towns.hiu.cas.cz/s_nomenclature.php.
- Oppelt R., *Maršál Koněv přijel v roce 1968 do Prahy slavit. Přitom připravoval invazi*, „Idnes”, 20.06.2018, https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/pomnik-koneva-invaze-osvobozeni-1968-ruso-ve-protestuji-praha-6.A180531_221409_domaci_lre?utm.
- Palivodová E., Randák J., *Pražské povstání, [w:] Komunisti a povstania. Ritualizácia pripomínania si protifašistických povstaní v strednej Európe (1945-1960) / Communists and Uprisings. Ritualisation of Remembrance of the AntiNazi Uprisings in Central Europe (1945-1960)*, red. M. Kšiňan (a kol.), Kraków 2012.
- Pynsent R. B., *Conclusory Essay: Activists, Jews, The Little Czech Man, and Germans*, „Central Europe”, t. 5, nr 2, 2007.
- Smetana V., *In the Shadow of Munich: British Policy towards Czechoslovakia from the End of 1938 to the Beginning of 1942*, Prague 2008.
- Šmejkal P., *Průvodce povstaleckou Prahou. Bojovníci – barikády – pomníky*, t. 1, Praha 1-5, t. 2, Praha 6-22, Praha 2025.
- Radio Prague International, *Legendary tank on Kinsky Square repainted in Ukraine's colours*, 07.03.2022, <https://english.radio.cz/legendary-tank-kinsky-square-repainted-ukraines-colours-8744058>.
- Rupnik J., *1968 Prague Spring at 50*, „Sociologický časopis/Czech Sociological Review”, t. 54, nr 3, 2018.
- Tatarenko A., *Demontaż pomnika marszałka Koniewa w Pradze: kryzys w relacjach czesko-rosyjskich*, „Komentarze IEŚ”, nr 166, 2020, <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2020/08/ies-komentarze-166-69-2020.pdf>.
- Tatarenko A., *Polityka pamięci w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej: 30 lat po aksamitnym rozwodzie*, Lublin 2023.
- Tatarenko A., *Relikty komunizmu: polityka historyczna wobec materialnego dziedzictwa sowieckiego w Republice Czeskiej*, Lublin 2019.
- Tatarenko A., *The Habsburg Heritage in Collective Memory and Politics of Memory: the Czech Republic, Hungary, and Slovakia (1989-2020)*, Lublin 2021.
- Tigrid. *Journalist, exile and politician*, red. P. Blažek, Praha 2024.
- Tykalová T., *Výročí konce války v Česku: prezidentovo varování, minuta ticha i řada protestu*, 08.05.2025, https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/vyroci-80-let-od-konce-valky-akce.A250507_140231_domaci_tty.
- Ukielski P., *Czeskie rozliczenia z komunizmem po 1989 roku. Rozwiązania prawne i instytucjonalne*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 18, z. 2, 2020.
- Veber V., *Konec druhé světové války a sovětizace střední Evropy*, „Paměť a dějiny”, t. 2, 2015.
- Vincenec J., *Pátrejte s námi po pamětních deskách v ulicích Žižkova – II. díl*, „Časopis KAUZA3.cz”, 06.05.2016, <https://www.kauza3.cz/clanky-o-historii/patrejte-s-nami-po-pametnich-deskach-v-ulicich-zizkova-iidil.html>.

- Zámečník S., *Český odboj a národní povstání v květnu 1945*, Praha 2004.
- Zeman P., *Pražský hrad v květnu 1945. Svědectví o průběhu Pražského povstání*, „Paměť a dějiny”, 2015, nr 2.
- Žáček P., *Belzebub proti ďáblovi. Takzvaná sovětská mise, vlasovci a Pražské povstání*, „Securitas imperii”, 2015, nr 27.
- Žáček P., *Vlasovci v boji za Prahu. Podnázev, pomoc 1. ruské divize Ozbrojených sil KONR povstale Praze, 5.-9. května 1945*, Praha 2017.